

**Parvasi Punjabi Kavita 'ch Sabhecharak Tnaao(Ravinder Ravi
Kav de Sandarbh 'ch)**

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ

(ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ)

Parvasi Punjabi Kavita 'ch Sabhecharak Tnaao

(Ravinder Ravi Kav de Sandarbh 'ch)

Sarabjit Kaur

M. Phil Student

Regd. No. 11412827

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਫਗਵਾੜਾ ਦੇ
ਸਕੂਲ ਆਫ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲੈਂਗੁਏਜਿਜ਼ ਅਧੀਨ
ਐਮ.ਫਿਲ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਇੱਕ
ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ
ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ

ਫੈਕਲਟੀ ਆਫ ਬਿਜਨਸ ਐਂਡ ਆਰਟਸ
ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਗਵਾੜਾ

2015

ਘੋਸ਼ਣਾ-ਪੱਤਰ

ਮੈਂ ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ 'ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚ' ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ (ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ) ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਲਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਅਦਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਡਿਗਰੀ ਜਾਂ ਡਿਪਲੋਮਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ।

ਖੋਜਾਰਥੀ

ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ

ਰਜਿ. ਨੰਬਰ-11412827

ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪੱਤਰ

ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੋਜਾਰਥੀ ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ 'ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚ' ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ (ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ) ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਐਮ. ਫਿਲ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਧੀਨ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜਾਰਥ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਫਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਐਮ. ਫਿਲ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕਿਸੇ ਵੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਅਦਾਰੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਿਤੀ:

ਨਿਗਰਾਨ

ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ,

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,

ਸਕੂਲ ਆਫ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲੈਂਗੁਏਜਿਜ਼,

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਗਵਾੜਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਤਤਕਰਾ

ਭੂਮਿਕਾ	v-viii
ਅਧਿਆਇ-ਪਹਿਲਾ: ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ	1-14
ਅਧਿਆਇ-ਦੂਜਾ: ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ	15-30
ਅਧਿਆਇ-ਤੀਜਾ: ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ	31-58
ਅਧਿਆਇ- ਚੌਥਾ: ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰ	59-103
ਸਾਰ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ	104-109
ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ	110-112

ਭੂਮਿਕਾ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਿਸ਼ਠ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਉਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅੰਤਰ-ਸਬੰਧ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਜਿਹਾ ਜਟਿਲ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੀਤੀ, ਰਿਵਾਜ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਮਾਨ-ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ, ਨੈਤਿਕ-ਅਨੈਤਿਕ ਵਿਹਾਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਾਹਿਤ ਰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੋਇਆ ਜਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਜੋ ਵੀ ਰਚਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਰਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਨੀਆ ਕੈਨੇਡਾ ਅਦਿ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਹਰ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਇੱਥੇ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਥੀਸਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕੀ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਪਛਾਣ ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਦਲਦੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਇਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ

ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾਰਿਆ ਹੈ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਧਾਰਨਾ 20 ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਆਮਦ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਜਾਣ ਤੇ ਰੋਕ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਉਪਜੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਸ਼ਵ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਵਿਦਮਾਨਤਾ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਵਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ।

'ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚ' ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ (ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ) ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਮੁਖ ਸੁਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚਲਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਰਹਿ ਰਹੀ ਅਜੋਕੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਉਜਾਗਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਖੇਤਰ : ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਗੁਣਾਤਮਕ ਖੂਬੀਆਂ ਹਨ। ਐਮ.ਫਿਲ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਮਿਲਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਖੋਜ ਲਈ ਇਕ ਸੀਮਾਂ ਨਿਸਚਤ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੱਕ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ (ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ) ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ।

ਉਦੇਸ਼: 1. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ

2. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ

3. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ

ਖੋਜ-ਵਿਧੀ: ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਅਸਿਸਤਵਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਵਧੇਰੇ ਢੁਕਵੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪੂਰਵ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ:

1. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮੱਲ੍ਹੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 2002 ਵਿਚ ਪੀ-ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ‘ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿੰਭਿਨ ਪਾਸਾਰ’ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਥਿੜਕ ਰਿਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
2. ਗੁਰਜੰਟ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 2002 ਵਿਚ ਪੀ-ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ ‘ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਧਿਆਪਨ’ ਵਿਚ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
3. ਅਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1985-86 ਵਿਚ ਐਮ.ਫਿਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ‘ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ’ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕਰ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ

ਚੇਤਨਾ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਸਦੰਰਭ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਜਿਕਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

4. ਤਿਲਕ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਕੂਰਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੂਰਕਸ਼ੇਤਰ 2006 ਵਿਚ ਐਮ.ਫਿਲ. ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ‘ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਨਾਉ’ ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਤੇ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਆਦਾ ਗੱਲ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ, ਗੁਰਨੂਰ, ਜਗਤਾਰ ਢਾਅ, ਅਜਾਇਬ ਕਮਲ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
5. ਅਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1985-86 ਵਿਚ ਪੀ-ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ‘ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ’ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਕ, ਧਾਰਮਕ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।
6. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1996 ਵਿਚ ਪੀ-ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰੁਪਾਂਤਰਣ ਦਾ ਅਧਿਐਨ।

ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨੇਪੜੇ ਚਾੜਣ ਲਈ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਜੀ ਦੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਸੁਨੇਹੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ

ਅਧਿਆਇ-ਪਹਿਲਾ

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਸਭਯ+ਆਚਾਰ ਦਾ ਸਮਾਸ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪਰਿਆਇ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਕਲਚਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਲਚਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨੀ ਐਡਵਰਡ ਟਾਇਲਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਨ 1871 ਵਿਚ ਐਡਵਰਡ ਟਾਇਲਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਜਟਿਲ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਕਲਾ, ਕਾਨੂੰਨ, ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਆਦਤਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਰਿਆਏ ‘ਕਲਚਰ’ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਨ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਆਦਿ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਤਕ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਹਿਮ ਕੜੀ ਮੰਨਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਅਧੂਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅਕਸਰ ਸਜਾਉਣਾ, ਸੰਵਾਰਨਾ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। “ਹੈਨਰੀ ਵਾਰ ਟਿਲ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਚਰ ਸ਼ਬਦ ‘ਕਲਚਰ’ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਧਰਤੀ ਵਾਹੁਣਾ ਜਾਂ ਜੋਤਨਾ”।¹ “ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਅਮੈਰਿਕਾਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਤੇ ਆਦਿਮ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਵਤੀਰੇ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ”² । ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਾਨਵ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਬਰਾਨੀਸਲਾਵ ਮੈਲਿਨੋਵਸਕੀ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਹ ਜੰਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭੁੱਖ, ਪਿਆਸ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਉਹ ਪ੍ਰਥਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਉਪਰੰਤ ਗੌਣ ਲੋੜਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਲੋੜਾਂ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਾਪਦੰਡ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕ ਅਤੇ ਗੌਣ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ-ਸਬੰਧ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੈ”।³ ਮੰਗਲਦੇਵ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਨੁਸਾਰ-“ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ

ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗਾਂ, ਸਮਾਜਕ ਸਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਕ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ”।⁴ ਡਾ. ਵਾਸੂਦੇਵਸ਼ਰਨ ਅਗਰਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ- “ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭੂਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਮਈ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਸਰਬੰਗੀ ਵੰਨਗੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਢੰਗ ਸਾਡੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੈ”।⁵ । ਭਾਗਵਤ ਸ਼ਰਨ ਉਪਾਧਿਆਇ ਅਨੁਸਾਰ- “ਜੇ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਿਉਣ ਦਾ ਇਕ ਢੰਗ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਜੀਵਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲੂ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਖ ਹਨ”⁶ । “ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ, ਸੁਭਾਅ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ”⁷ । “ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਲਪ ਕਲਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਹ ਮੁੱਲ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕਲਾਵਾਂ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ, ਔਲਾਦ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ, ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ, ਸਿੱਖਿਆ, ਕਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਵਿਰਸਾ ਹੀ ਜੋ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ”।⁸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਗਿਆਨ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਐਡਵਰਡ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਜਟਿਲ ਸਮੁੱਚ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ”⁹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਬੰਧੀ ਜੇ ਰਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ, ਮਾਨ-ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਰਾਵਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕਲਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਧਾਰਮਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕਤਾ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਰਚ ਮਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਰਚਦਾ-ਮਿਚਦਾ ਹੋਇਆ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀਆਂ, ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜੰਮਦਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਚੋਂ ਹੀ ਮਰਦਾ ਹੈ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਤੱਤ- ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ, ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸਮਾਜਕ ਆਦਰਸ਼, ਕਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਲੋਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਤਿਉਹਾਰ, ਪਦਾਰਥਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਰਿਸ਼ਤੇ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ- ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਟਰਨਰ “ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ, ਵਿਧੀਗਤ ਵਿਵਹਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਕਨੀਕ ਨਹੀਂ ਹਨ”¹⁰ ਇਹ ਉਹ ਤੱਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨੀਤੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀ ਹੱਥ ਲਾਉਣਾ, ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਗਲੇ ਮਿਲਣਾ, ਵਿਆਹਾਂ ਉਪਰ ਸ਼ਗਨ ਪਾਉਣੇ, ਘਰ ਆਉਣਾ ਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਅਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੀਤੀ - ਰਿਵਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਲੁਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੀਂਹ ਪਵਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਯੱਗ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ, ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ ਆਦਿ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।

ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ- ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਰਾਹੀ ਕਿਸੇ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੀਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕੇਂਦਰਿਤ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ- ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਭੰਗ ਨਾ ਹੋਏ ਇਸ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਅਮੀਰ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਜਿੰਨ੍ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਾਨੂੰਨ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਾਨੂੰਨ ਭੰਗ ਕਰਨ ਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਗਲਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਪੰਚਾਇਤ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਦੰਡਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਮਾਜ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਵਰਤਣਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ- ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਰਸਮਾਂ, ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ, ਅਖਾਣਾਂ-

ਕਹਾਵਤਾਂ, ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਆਦਿ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿੱਤਰ ਪੂਜਾ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ, ਮੜੀ ਮਸਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਤੁਲਸੀ ਪੂਜਾ, ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਸਭ ਵੀ ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਸਮਾਂ ਵੀ ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਨਾਮਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ, ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ, ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਆਦਿ।

ਕਲਾ- ਕਲਾ ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਲਾ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਲਾ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਨੰਦ ਮਾਨਣ ਲਈ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਲਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਲਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ- ਭਾਸ਼ਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮਾਜ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ- ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਧਰਮ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਦਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਗੀਤ, ਚਿਤਰਕਾਰੀ, ਮੂਰਤੀਕਾਰੀ ਆਦਿ ਧਰਮ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ- ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾਂ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕ-ਰਵਾਇਤਾ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰ- ਲੋਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਤੇ ਤਿਉਹਾਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਿਲਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤਿਉਹਾਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੀਤ, ਟੱਪੇ, ਮਾਹੀਏ, ਭੰਗੜਾ, ਗਿੱਧਾ ਆਦਿ ਸਭ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਝਲਕ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ- ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਹੈ। ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਖੂਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਰਿਸ਼ਤਾ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਚਾਚੇ, ਤਾਏ, ਭੁਆ, ਫੁੱਫੜ, ਮਾਸੀ, ਮਾਸੜ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ- ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਰੋਟੀ, ਪਾਣੀ, ਕੱਪੜਾ, ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹਨ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ

ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਸਾਗ, ਅਤੇ ਲੱਸੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਚਾਣ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੂਟ-ਸਲਵਾਰ ਤੇ ਮਰਦ ਚਾਦਰਾ, ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾਂ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਹਿਮਾਚਲ ਵਿਚ ਸਿਰ ਤੇ ਟੋਪੀ, ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਧੋਤੀ, ਆਦਿ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹਨ।

ਸੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਰੇਖਾ ਖਿੱਚੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅਲੱਗ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ, ਕਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਧੂਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਨੁਮੁੱਲਾ ਸਰਮਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਭਾਵੇਂ ਸੰਕਲਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿਸਚਿਤ ਸਮਾਜਕ ਚੱਖੋਟੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸ ਆਰੀਆ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚੀਨ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਹੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਉਦੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਬਹਾਦਰ, ਸਾਹਸ ਵਾਲੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵੀ ਉਪਜੀ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਵੱਸੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਦੀਆਂ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੇਲ ਪੰਜ+ਆਬ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਪੰਜ ਆਬ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਜਿਥੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਵਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅੱਧਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਹਿਮਾਚਲ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਹਾਘੇ ਤੋਂ ਸੰਭੂ ਤੱਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਦਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਲੱਛਣ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਪਿਆਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹਨ।

ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸਰਬੱਤ ਅਤੇ ਭਲੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਤੱਕ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿਮਤਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਖੁੱਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਨਾਲ ਸਿੰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਣਖ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮੌਤ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਇਰਤਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪਸੰਦ ਲੋਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੁਹਾਂਦਰਾਂ ਪੇਡੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਧੰਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕਾਂ ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਦਿਲ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਸਥਿਤੀ – ਸਮਾਜ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਉਵੇਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਸੋ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਹਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਆਦਤਾਂ ਵੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼-ਮਿਜਾਜ਼ ਬਿਰਤੀ, ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਅਣਖ ਬਹਾਦਰੀ ਖਾਸ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨੇਸ਼ੀਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਹ ਲੋਕ ਪਿਆਰ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਖਾਣ- ਪੀਣ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਖਾਸ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਡਲੀ, ਡੋਸਾ ਨੂੰ ਸਾਗ ਲੱਸੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਟਿਆਰ ਜੋ ਸੂਟ, ਜੁੱਤੀ, ਪਰਾਂਦੇ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ ਅੱਜ ਉਹ ਹੀ ਪੰਜਾਬਣ ਆਪਣੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨੌਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਭਰੂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕੋਟ ਅਤੇ ਪੈਂਟ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲਾ ਪਿਆਰ ਅੱਜ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜੋ ਪ੍ਰਹੁਣਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਤਿਉੜੀ ਪਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰਹੁਣਚਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਰੁਝਾਨ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ

ਤਬਦੀਲੀ ਜਨਮ, ਵਿਆਹ, ਮੌਤ ਸਬੰਧੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ ਭੈਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਸੁਹਾਗ, ਘੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਚਰ ਗਾਇਕੀ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਗਿੱਧਾ, ਭੰਗੜਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਡਿਸਕੋ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਚਲਾ ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅੱਜ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਟਿਆਰ ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪਿੱਪਲਾ ਬੋਹੜਾਂ ਥੱਲੇ ਗਿੱਧਾ ਪਾਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੇਲਿਆ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਾਅ ਮਲ਼ੂਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਲੋਪ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਆਂਢ-ਗੁਆਢ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਰਹੇ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਕਾਰਨ

ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। “ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਅਮਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜਨ ਸਮੂਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਅੰਦਰ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਲੋਂ ਜੁੱਜ (ਹਿੱਸੇ) ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਗਤੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਅੰਦਰ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕਕਰਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਚੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਅੰਦਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਇਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਹੱਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਟੈਰਕਟ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਹੱਲ’ ਤੋਂ ਟਰੈਕਟ ਤੱਕ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੈ”¹¹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਜਨ ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਮਾਹੌਲ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਸਮਾਜ ਅੰਦਰੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ। ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਮਾਹੌਲ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪਰਿਵਰਤਨ- ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਮਾਹੌਲ ਅੰਦਰੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪਰਿਵਰਤਨ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਫੈਲਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਏ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਚਨਚੇਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਭੂਚਾਲ, ਹੜ੍ਹ, ਭੁੱਖਮਰੀ ਫੈਲਣਾ ਅਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹ ਨਵੇਂ

ਕੁਦਰਤੀ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਨਵਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਮਾਹੌਲ ਪਹਿਲੇ ਮਾਹੌਲ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਨਵੇਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚ ਢਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਅੰਦਰੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਕਾਰਨ- ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਜੀਵਤ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਮਨੁੱਖ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘੜ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਹੋਰ ਕਾਢ ਕੱਢਦਾ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਪਹੀਏ ਗੱਡੀਆਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਅੱਜ ਉਸ ਨੇ ਚੰਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੱਕ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢੀ ਲਈ।

ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਾਹਰੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨ

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਖਿੰਡਾਅ- ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਖਿੰਡਾਅ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਫਰੈਂਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਾਢ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਸਮਾਜ ਅਪਣਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਅਮਲ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਅ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ¹² ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬੁਰਤੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਸਰਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕਾਢ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਨਕੂਲ ਬਣਾ ਕੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰੀਕਰਨ- ਸੱਭਿਆਚਾਰੀਕਰਨ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨਕੂਲਣ , ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰੀਕਰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਸਵੈਮਾਨ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਸਗੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਤਭੇਦ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀ ਚਿਰ ਸਥਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਹਮਲਾ- ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਹਮਲੇ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਜੇਤੂ ਦੇ ਵਪਰੀਤ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਸਮਾਜਕ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ, ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ- ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਬਦਲਾਵ ਲਿਆਂਦਾ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰੰਗ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕਠੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ। ਮੀਡੀਆ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਲੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਉਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਤਾਕਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੇਠਾਂ ਪੱਛੜੇ, ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅੰਤਰ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਹੈ”¹³। ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਘੁਲਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਹਰ ਰੁਚੀ-ਅਰੁਚੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅਗਿਆਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਬਦਲ ਕੇ ਇਕੱਤਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਣਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਉਹ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਗਤੀ- ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਗਤੀ ਬਹੁਤ ਧੀਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੈਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੀਡੀਆ, ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ, ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ ਦੇਣ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਓਪਾਰ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਟੀ.ਵੀ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ: ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ

ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਣਾਉ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਅੰਦੂਰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਨਸਕ ਕਸ਼ਟ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਤਣਾਉ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਕ ਹਾਲਤ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਭਵਕ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਤਣਾਉ ਖੋਜ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ “ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾ. ਹੇਂਸ ਸੇਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਟੁੱਟ ਫੁੱਟ ਦੀ ਦਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ”¹⁴ । ਤਣਾਉ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦੂਰਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਹਰ ਘਟਨਾ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਗਹਿਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਬਾਅ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਆਲ ਉਠਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਵਾਰ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਣਾਉ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਤਣਾਉ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਕੱਟਿਆ ਕੱਟਿਆ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਰਹਿਣਾ, ਕਠੋਰ ਦਿੱਖ, ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਕਠੋਰ, ਬੁੜਬੁੜਾਉਣਾ, ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਉਣਾ ਥਕਾਵਟ ਰਹਿਣ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤਣਾਉਗ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਪਰ ਖਿਝਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਗੱਲ ਗੱਲ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਗਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਤਣਾਉ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵਾਪਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਣਾਉ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਾਨਸਕ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਈਰਖਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਗਲਤ ਰਸਤਾ ਚੁਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਮਨ ਹੌਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰੋਣ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਭੜਾਸ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਣਾਉ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਈ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਤਣਾਉ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਡੂੰਘੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਭਾਵ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਧੇਰੇ ਤੀਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। “ਨਵੀਂ ਸੋਚ, ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਨਵੀਆਂ ਚਣੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵੰਗਾਰਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੂਰਵ-ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਥਿੜਕਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿੜਕਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੂਰਵ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਇਹ ਤਿੜਕਣ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਚ ਇਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਚ ਉਹ ਤਬਦੀਲੀ ਜਿਥੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਮਲ ਵਿਚ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਧਕੇਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ”¹⁵ । ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤਣਾਉ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। “ਇਸ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਚੇਤਨਾ ਆਪਣੇ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਗੁਣਾਤਮਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ”¹⁶ । ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਈ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਤਣਾਉਗ੍ਰਸਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਜ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ ਹਰ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਰਾਵਾ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੋਹਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਤਣਾਉ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਨੂੰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਾਈਆਂ “ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੂਲ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਨਸਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਉਪਜਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਕ ਗਤੀ ਵਿਧੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਣਾਉ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਵਿਰੋਧ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”¹⁷ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਟਕਰਾਅ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਨਵਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਅੰਸਤੁਲਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛੜੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅੰਗ ਦੇ ਪਛੜੇਵੇਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਭਿੰਨ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਬਲ ਨਾਲ

ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਾਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛੜੇਵੇਂ ਅਜਿਹੇ ਅੰਸਤੁਲਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਇਹ ਅਮਲ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਰੋਪਿਤ, ਠੋਸਿਆ, ਅਨੁਕਰਣਮਈ, ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਘੱਟ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਵਜੋਂ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਉਪਰ ਕੋਈ ਜਥੇਬੰਦੀ, ਕੋਈ ਲਹਿਰ, ਕੋਈ ਸੰਸਥਾਂ ਜਾਂ ਦੂਸਰਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਿਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਆਪਸੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਤੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਵੰਦਮਈ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਛਲਾ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਲੇ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਨਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਤਾਂ ਇਕ ਦਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ-ਭੁੱਲ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮਨ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਕੜੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਦੋਂ ਇਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਬਦਲਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਣਾਉ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਤਣਾਉਮਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕਤਾ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਸਥਿਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਦਵੰਦਮਈ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੁਰਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸਤਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਝਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਵੰਦਮਈ ਸਥਿਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਦੋ ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਉਪਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਦਵੰਦ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਨਪਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਧੀਨ ਜਦੋਂ ਨਵੇਂ ਮੁੱਲ ਪਨਪਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਤਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਬੈਠ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਡਰ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੇਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅਨੁਭਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ

ਹਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਦਵੰਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਬੋਧਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। “ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਬੋਧਾਤਮਕਤਾ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਜਾਂ ਤਣਾਉ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਪੈਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮ ਪਛਾਣ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਕੁਦੇਰਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ”¹⁸ । ਸੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਅਜਿਹਾ ਤਣਾਉ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੇਕਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕਤਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਣਾਉ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

¹ ਪ੍ਰੋ ਪੂਨੀ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਭਾਗ ਤੀਜਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ: ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਪੰਨਾ ਨੰ-12

² ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-13

³ ਉਹੀ ਪੰਨਾ-13

⁴ ਮੰਗਲਦੇਵ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕਾ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਨਾ-3

⁵ ਵਾਸਦੇਵ ਸਰਣ ਅਗਰਵਾਲ ਕਲਪਵਿਕ੍ਰਮ- ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕੀ ਦੇਣ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ: ਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਰਵੇਖਣ (ਅਨੁ.)

⁶ ਭਾਗਵਤ ਸ਼ਰਨ ਉਪਧਿਆਇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਭਾਰਤ, ਪੰਨਾ- 9

⁷ ਡਾ. ਦੇਵਰਾਜ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪੰਨਾ- 211

⁸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ (ਅਨੁ.) ਪੰਨਾ- 42

⁹ Tylor, Edward B., op.cit., p.1, (ਉਪਰਤ ਡਾ. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਫਲਸਫਾ, ਪੰਨਾ- 15)

¹⁰ Goody, j., Religion and rituals; The Definiational problem in the british journal of sociology, June 1961, p. 142-62S,

(ਉਪਰਤ, ਡਾ. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਫਲਸਫਾ, ਪੰਨਾ- 15)

¹¹ ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕ ਧਾਰਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ, ਪੰਨਾ-158

¹² ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਪੰਨਾ-21, (ਉਪਰਤ ਪ੍ਰੋ, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੂਨੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਭਾਗ ਤੀਜਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ: ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਪੰਨਾ-28

¹³ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਲੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ (ਕ੍ਰਿਤ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੂਨੀ), ਪੰਨਾ-176 ਤੋਂ ਉਧਾਰਿਤ

¹⁴ ਡਾ. ਯਤੀਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ, ਮਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆ, ਪੰਨਾ-200

¹⁵ ਡਾ. ਪੁਸ਼ਪਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ : ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਖੋਜ ਦਰਪਣ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ-2), ਜਨਵਰੀ 1996, ਪੰਨਾ-37

¹⁶ ਡਾ. ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਹਲ, ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ, ਖੋਜ ਦਰਪਣ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ-2), ਪੰਨਾ-12

¹⁷ Narmadeshwar Parsad Change Strategy in a Developing Socitey india, p, 108.

¹⁸ ਡਾ. ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਹਲ, ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ, ਖੋਜ ਦਰਪਣ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ-2), ਪੰਨਾ-15

ਅਧਿਆਇ-ਦੂਜਾ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ

ਸਾਹਿਤ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਰਚਨਾ ਜੋ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਉੱਤਮ ਹੋਵੇ ਭਾਵ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਮੌਖਿਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਲਿਖਤੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਲਿਖਤੀ ਸਾਹਿਤ ਸਰਵਜਨਕ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੋਹਜ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਸੁਮੇਲ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਜਿਹੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਪਾਠਕ ਕੀਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ- ਮੈਥਿਊ ਆਰਨਲਡ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਉਤਮ ਸਰੂਪ ਹੈ”।¹ ਆਰਨਲਡ ਬੈਨਟ ਅਨੁਸਾਰ “ ਸਾਹਿਤ ਸੱਚੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਉਚੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਰੋਵਰ ਹੈ”।² ਗੋਰਕੀ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਾਹਿਤ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਦਿਲ ਹੈ”।³ ਮਾਰਲੇ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ “ਸਾਹਿਤ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸਤ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਉਦਗਾਰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਸੂਝ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ”।⁴ ਐਮਰਸਨ ਅਨੁਸਾਰ “ ਸਾਹਿਤ ਉਤਮ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ”।⁵ ਸੋ ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੱਤਿਅਮ, ਸ਼ਿਵਮ, ਸੁੰਦਰਮ ਤਿੰਨੋਂ ਗੁਣ ਸਮਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਛੁਪੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਾਹਿਤ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਗਿਆਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਾਹਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਤੱਤ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਵੀਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਭਾਵ, ਵਿਚਾਰ, ਕਲਪਨਾ, ਬੌਧਿਕਤਾ, ਸ਼ੈਲੀ, ਰੂਪ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਅਨਿਖੜਵੇਂ ਅੰਗ ਹਨ ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਰਸ ਭਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਚਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਪੜ੍ਹਣ, ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਰੋਤੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾ ਜਾਵੇ। ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੇਧ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਆਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕੇ ਇਹ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਾਨਸਕ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ 7ਵੀਂ. 8ਵੀਂ. ਸਦੀ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਗਸਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗੁਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਗਿਣਾਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਬਖਸ਼ ਕੰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਥਾਂ ਬਣਾ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵੰਡਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਦ ਅਤੇ ਗਦ। ਪਦ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਗਦ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ। ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਪਦ ਭਾਵ ਕਵਿਤਾ ਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗਦ ਰੂਪ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਪਲੇਠੀ ਤੇ ਜੇਠੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਕਲਾ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਿਆਲ, ਕਲਪਨਾ, ਜਜ਼ਬਾ ਅਤੇ ਲੈ-ਤਾਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਤੋਲ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਕਲਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੋ ਜਜ਼ਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਸੁਰ-ਤਾਲ, ਲੈ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਾਨ ਤਰੀਕਾ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਰੂਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਰਸਮਈ ਅਤੇ ਲੈਆਤਮਿਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਦਿਲੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਜਜ਼ਬਾ ਜਦੋਂ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਨੂੰ ਕਾਹਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਰੂਹ ਵਿਚ ਖੇੜਾ ਹੋਵੇ, ਤੜਫ ਹੋਵੇ ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਦਿਲੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਰਚਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਰਚਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਲਪਨਾ, ਵਿਚਾਰ, ਭਾਵ, ਸ਼ੈਲੀ, ਬਿੰਬ, ਛੰਦ ਆਦਿ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਧੇਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਿਲਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗਦ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗੋਂ ਕਈ ਰੂਪ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ- ਗਜ਼ਲ, ਰੁਬਾਈ, ਖੁਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ, ਗੀਤ, ਪ੍ਰਗੀਤ, ਨਜ਼ਮ, ਹਾਇਕੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗਦ ਰੂਪ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਗਦ ਨੂੰ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਦੇਣ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਗਲਪ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਸੁੱਧ ਰੂਪ ਜੀਵਨੀ, ਸਵੈਜੀਵਨੀ, ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ, ਡਾਇਰੀ, ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ, ਸੰਸਮਰਣ ਹਨ ਜਦਕਿ ਗਲਪ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਤਰਕ ਦਲੀਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਦਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਪਨਾ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਧੇਰੇ ਢੁੱਕਵੇਂ ਹਨ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਸਧਾਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਣਤਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਛੰਦ, ਸੁਰ, ਲੈ, ਤਾਲ, ਮਧੁਰਤਾ ਅਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਗ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ, ਪੈਰਾ, ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ, ਵਰਗੇ ਪੱਖ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾ ਦੇ

ਸੁਮੇਲ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਭਾਵ ਬੇਗਾਨਾ ਵਾਸੀ ਭਾਵ ਵਸਨੀਕ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਜਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਪਰਾਏ ਸਥਾਨ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ Immigrant ਅਤੇ ਅਵਾਸੀ ਦਾ Emigrant ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੇਨਿਕਾ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ: The term Emigrant refers to someone who leaves a country while the word immigrant refers to someone who enters a country.⁶ ਇਥੇ ਹੀ ਡਾ. ਸ.ਪ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਲੇਖ ਯੋਗ ਹਨ। ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਧਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ “ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ”।⁷ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। “ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ”⁸ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਗਏ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ “ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ”।⁹ ਪਰਵਾਸੀ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਅਣਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ”।¹⁰ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਹੱਡ ਭੰਨਵੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਜੋ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕੇ ਪਰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸਕ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੀਆ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪਰਖਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸਤਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਵੰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਅਸਥਾਈ ਸਮੇਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿੰਭਿਨ ਭਾਗਾਂ

ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਲਈ ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲੰਬੇ ਕਾਲ ਖੰਡ ਲਈ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਮਾਜ- ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਥਾਈ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ੈਰ ਸਪਾਟਾ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੌਥਾ ਸ਼ਰਨਾਥੀ ਲੋਕ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ ਤੇ। ਪੰਜਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਪਰਵਾਸ ਜਾਣ ਲਈ ਜਦ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਥੇ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਲੁਕ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕਣ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਕਿਉਂ ਵਧੀ ਅਜਿਹੇ ਕਿਹੜੇ ਵਰਤਾਰੇ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਆਰਥਕ ਬਹੁਲਤਾ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਰਵਾਸ ਹੁਣ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਡਾ. ਸ.ਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹਨ “ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਕ ਵਸੀਲਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖਾਤਿਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੁਭਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ, ਸਿਰੜੀ, ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਿਕਲਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਖਤ ਤੋਂ ਸਖਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਮਲਾਇਆ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਦਿ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ”।¹¹ ਪੰਜਾਬੀਆ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਵੀ ਨਿਹਿਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦ ਨਾਲ ਵੀ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਬਰਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਸਾਂਝੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿਜੀ ਖੇਤੀ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਇਸ ਨਿਜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਣੀਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਕਿਰਸਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਭਤਾ ਵਾਲੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਧੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਫਸਲ ਦੇ ਖਰੀਦ ਅਤੇ ਵੇਚ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸਦਾ ਲਾਭ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ (ਲਗਾਨ){ਠੇਕਾ/ਚਕੋਤਾ} ਇੰਨਾ ਜਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਪੰਡ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋਣਾ ਪਿਆ ਉਹ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਕੰਗਾਲ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਖਾਣ ਲਈ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਬਚਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਭਰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਾ ਰਹੀ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ

ਜਿਆਦਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀਆ ਨੇ ਕੋਈ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਲਟ ਇਹਨਾਂ ਗਰੀਬ ਕਿਰਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਲੁੱਟਿਆ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆਈ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਫੌਜ ਲਈ ਭਰਤੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਰਸਾਨ ਗਰੀਬ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਹਰ ਕੰਮ ਕਰ ਲੱਗਾ ਜੋ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚੁੰਹਦਾ ਸੀ। “ਕੀਨੀਆ- ਯੁਗਾਂਡਾ ਰੇਲਵੇ ਲਾਇਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਤਮਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ”। ਕਾਲ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਲੇਗ ਦੀ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਤੇ ਗਰੀਬ ਕਿਰਸਾਨੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1907 ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਪਲੇਗ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ 60,000 ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ: “ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਆਰਥਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਪਾਲਣ, ਕਰਜ਼ੇ ਉਤਾਰਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਧੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। ਇਨੀ ਦਿਨੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਢੰਗ ਉੱਤੇ ਨਵੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਰਮਾਇਦਾਰਾਂ ਲਈ ਸਸਤੇ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕਾਮੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਮਜ਼ੂਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਉਥੇ ਪੰਜ, ਛੇ-ਛੇ ਰੁਪਏ ਮਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਸੂਹ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਧਰ ਨੂੰ ਵਹੀਰਾ ਘੱਤ ਦਿੱਤੀਆਂ। 1906 ਤੋਂ 1913 ਤਕ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਤਨੇ ਕੁ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਵੀ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਸਾਂ ਨਿਗੂਣੀ ਫ਼ੀਸਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨ ਮਜ਼ੂਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਿੰਦੀ ਪਰਚਾਰਕ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਵਪਾਰੀ ਵੀ ਸਨ”।¹² ਉਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਸਥਿਤ ਸਿੱਖ ਰੈਜ਼ਮੈਂਟ ਦੇ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ 1897 ਈ. ਵਿਚ ਮਾਹਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੀ ਡਾਇਮੰਡ ਜੁਬਲੀ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲੰਡਨ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ “ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਾਹਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਅੰਧ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਥੇ ਮਾਂਟਰੀਅਲ ਤੋਂ ਵੈਨਕੂਵਰ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਬੇਪਨਾਹ ਬੇਅਬਾਦ ਧਰਤੀ, ਝੀਲਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਜੰਗਲ ਤੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇਖਦੇ ਆਏ। 1902 ਈ. 83 ਆਦਮੀ ਮੁਖ ਤੌਰ ਤੇ ਚੀਨੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਰੰਗੂਨ ਅਤੇ ਸ਼ੰਘਾਈ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਐਡਵਰਡ ਸੱਤਵੇਂ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਲਈ ਆਏ ਸੋ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਅਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਆਪਣੀ ਰੇਜ਼ਮੈਂਟ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਗਏ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 1900 ਈ. ਵਿਚ

ਲਗਭਗ 100 ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਨ ਲਗਭਗ 5000 ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਆਏ ਫਿਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 90-95% ਸਿੱਖ ਸਨ। 1904 ਤੋਂ 1908 ਤੱਕ 5,085 ਈਸਟ ਇੰਡੀਅਨਜ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦੋਆਬੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੂਸਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਜਿਵੇਂ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਾਬਕਾ ਫ਼ੌਜੀਆ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਕਿਰਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਜਦੋਂ ਇਹ ਲੋਕ ਕੈਨੇਡਾ ਆਏ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜੱਟ ਕਿਰਸਾਨ ਲੋਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ, ਏਸ਼ੀਅਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਚੀਨੀ ਤੇ ਫਿਰ ਜਪਾਨੀ ਲੋਕ ਪਹੁੰਚੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਰੇਲਾਂ, ਜੰਗਲ, ਖਾਣਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟ ਉਜਰਤ 'ਤੇ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਭੇਦ- ਭਾਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਹੈਂਡ ਟੈਕਸ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ 1885 ਈ. ਵਿਚ \$50 ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 1904 ਈਂ ਵਿਚ \$500 ਤੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਕੜੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੇਲ ਲਾਇਨਾਂ, ਲੱਕੜ ਮਿੱਲਾਂ, ਰੇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਟੜੀਆਂ ਵਿਛਾਉਣ, ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣ, ਫਲ ਤੋੜਨ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਲੱਕੜ ਮਿੱਲ ਵਿਚ ਉਹ ਪ੍ਰਤੀਦਿਨ \$150 ਤੋਂ \$2.00 ਕਮਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਸੀ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ਇਸ ਲਈ ਤਿੰਨ- ਚਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੈਸੇ ਬਚਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜ ਸਕਣ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਸਕਣ। 1907 ਈ. ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਵੋਟ ਪਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਪੰਬਾਦੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ: ਰਸਮੀ- ਕਾਨੂੰਨੀ, ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਤੇ, ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੇ, ਮਿਲਟਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਬੰਧੀ, ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੇ ਕਰ, ਗੈਰ ਰਸਮੀ, ਜਨਤਕ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੇ ਕਰ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ, ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ, ਵੇਤਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਹੱਕ ਤੇ ਪਬੰਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਟੁੱਟੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਛੱਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾ ਕੀਤਾ। 1907 ਈ. ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। 1908 ਈ. ਵਿਚ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। 1912 ਵਿਚ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ

ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ 1908 ਈ. ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਕਾਨੂੰਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤ ਜਾਣ। 1909 ਈ. ਵਿਚ ਛੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 1908 ਤੋਂ 1911 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 2342 ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਖਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਣ ਅਤੇ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਰੁਕਣਗੇ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ ਬਚੇਗਾ। ਸਰਹਾਲੀ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਏ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਅਤੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਈ ਗਈ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਪਾਨ ਦੀ ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਕੋਲੋਂ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਨਾਮੀ ਜਹਾਜ਼ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਸਮੇਤ ਤੌਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਨ। ਪਰ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਵਾਇਦੇ ਤੋਂ ਮੁਕਰ ਗਈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾ ਭਰੇ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਰਨ ਨਾ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਫੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿਰਫ 22 ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਤਰਨ ਲਈ ਆਗਿਆ ਮਿਲੀ ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਵੈਨਕੂਵਰ ਅਦਾਲਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਜਹਾਜ਼ ਜਦੋਂ ਵਾਪਸ ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਜਬਜ ਘਾਟ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਤਸੱਦਦ ਅਤੇ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਿਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਮਰੀ ਫੈਲ ਗਈ 1930 ਤੋਂ 1932 ਈ. ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਵਿਚ 500 ਨੌਕਰੀਆਂ ਗਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨੌਕਰੀਆਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀਆ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਵਪਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਦਕਿ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ਵ ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦਾ ਕਾਫੀ ਜਾਨੀ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਮਜ਼ੂਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ।

ਸਾਲ	ਸੰਖਿਆ	ਸਾਲ	ਸੰਖਿਆ	ਸਾਲ	ਸੰਖਿਆ	ਸਾਲ	ਸੰਖਿਆ
1905	45	1926	62	1947	07	1968	3858
1906	387	1927	60	1948	130	1969	6400
1907	2124	1928	56	1949	63	1970	6680
1908	2623	1929	52	1950	52	1971	6281
1909	06	1930	58	1951	93	1972	6239
1910	10	1931	80	1952	81	1973	11488
1911	05	1932	47	1953	173	1974	15183
1912	03	1933	63	1954	170	1975	12309
1913	05	1934	33	1955	245	1976	8906
1914	8	1935	21	1956	330	1977	7130
1915	00	1936	10	1957	324	1978	6269
1916	01	1937	13	1958	451	1979	5634
1917	0	1938	14	1959	716	1980	9364
1918	0	1939	14	1960	673	1981	8989
1919	0	1940	11	1961	744	1982	8544
1920	0	1941	06	1962	584	1986	6940
1921	10	1942	03	1963	858	1987	9692
1922	13	1943	00	1964	1436	1988	10409
1923	21	1944	00	1965	2664	1989	8817
1924	40	1945	00	1966	2799	1991	12790
1925	46	1946	01	1967	4614		

ਇਸ ਸਮੇਂ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅੱਧਖੜੂ ਉਮਰ ਦੇ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮੱਰਥ ਸਨ ਪਰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ, ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ, ਵਕੀਲ ਲੋਕ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਕਲਰਕ ਆਦਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ

ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਚੇਤਨਾ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੁੱਕਣਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੰਢਾਏ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਅਤੇ ਬੁਰਾ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਅਧੀਨ ਛੁਪੇ ਪਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰਗਮੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਚੀਆਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿਥਤੀਆਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਧਾਰਨਾ ਮਨ ਚ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਦ ਉਹੀ ਗਲਤ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਦਰਦ ਭਰੀ ਹੂਕ ਨਿਕਲੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆਂ ਜਿਵੇਂ- ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ, ਭੂ-ਹੇਰਵਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਅਦਿ। ਇਹਨਾਂ ਅੰਦਰਲੀ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਕਿਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਸੰਤਾਪ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਇਸ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਅਕਾਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਜਗਤਾਰ ਢਾਅ, ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ, ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਸਿੰਘ (ਕਵੀ), ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸੰਤੋਖ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਪੁਰੇਵਾਲ, ਗੁਰਨਾਮ ਗਿੱਲ, ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ (ਗਲਪਕਾਰ), ਸਾਬੀ ਲੁਧਿਆਣਵੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਧੂ, ਹਰੀਸ਼ ਮਲਹੋਤਰਾ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਰਾਏ (ਵਾਰਤਕਕਾਰ), ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਸਾਧੂ, ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਇਕਬਾਲ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ (ਕਵੀ), ਯੁਵਰਾਜ ਰਤਨ (ਗਲਪਕਾਰ), ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਰਾਣੀ ਨਗੇਂਦਰ (ਕਹਾਣੀਕਾਰ), ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਤੋਂ ਦੇਵ (ਕਵੀ), ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਤੋਂ ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ (ਕਵੀ), ਨੀਂਦਰਲੈਂਡ ਤੋਂ ਅਮਰ ਜਿਉਤੀ ਅਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਹਰਿੰਦਰ ਬਜਾਜ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ (ਗਲਪਕਾਰ), ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮੋਮੀ, ਹਰਭਜਨ ਪਵਾਰ, ਕੀਨੀਆਂ ਤੋਂ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਦਿ ਕਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਜਿਹੇ

ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵਿਚ ਮਰਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵੈਮਾਨ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ: “ਸ਼ਸ਼ੀ ਸਮੁੰਦਰ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ ਅਤੇ ਅਮਰ ਜਿਉਤੀ, ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਰੂਪ, ਸਵੈਮਾਨ-ਜਨਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ, ਅਵਸਰ ਤੇ ਮਾਨਸਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਸਾਮੰਤੀ ਮਨੋ ਸਰੰਚਨਾ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਸਦੇ ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ ਬਦਲਦੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੈ”।¹³

ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ, ਪਰਵਾਸੀ, ਅਵਾਸੀ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸਮਾਨਰਥੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਨਿਰਣੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਡਾ.ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਉਚਿਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵੀ ਹੈ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਧਾਰ ਹੈ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮਾਨਭਾਵੀ ਸ਼ਬਦ Consciousness ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਰਥ ਸਮਝ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਮਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਸਰੀਰਕ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜੇ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਚੇਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਸੂਝ ਸਮਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੁਲਝਾਉਣਾ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਚੇਤਨ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਹਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਕੀ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਕਸਫੋਰਡ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਅਨੁਸਾਰ “ਚੇਤਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਭਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ”।¹⁴ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਵਰਤਾਰਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਬਿੰਬ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਭੂਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਵਰਗੀ ਭਾਵੁਕ

ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਚੇਤਨਾ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਤੋਰਦੀ ਹੈ”।¹⁵ ਚੇਤਨਾ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਵਸਤੂ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਭੂ-ਹੋਰਵਿਕ ਵੇਤਨ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਦਾ ਮੋਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਭੂਮੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਗਈਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਹਰ ਪਲ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਚਿੰਬੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਵਿਚ ਉਕਾ ਹੀ ਕਾਨਸ਼ੀਅਸਨੈਂਸ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡਾ ਸ.ਪ ਸਿੰਧ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਰ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ ਉਪਰੀ ਧਰਤੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਏ, ਸਥਾਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਲਾਤ ਨੂੰ ਮਾਨਸਕ ਸੰਤਾਪ ਵਜੋਂ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ”।¹⁶ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। “ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਵਰਤਾਰਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ, ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰੀਬਿੰਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗੂੰਝਲਦਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਬਿੰਬ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਭੁਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਵਰਗੀ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਚੇਤਨਾ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਤੋਰਦੀ ਹੈ”।¹⁷ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਸਮਾਜਕ ਅਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਰਵਾਸ ਦਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਬੇਗਾਨੀ ਧਰਤੀ, ਓਪਰਾ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਾਨਸਕਤਾ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬੇਗਾਨੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਵੇਂ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਮਾਜ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਕ ਆਦਿ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਜਟਿਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਮਨਫੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਉਨ ਨਵਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਇਸ ਪੱਧਰ ਵਿਚ ਉਹ ਪਰਵਿਰਤਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਵੇਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਰੋਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਚੇਤਨਾ ਉਮੜਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਉਹ ਚੇਤਨਾ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਸਮਾਜ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ, ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ, ਵਿਹਾਰ ਵਤੀਰੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਜੋ ਚਿੰਤਨ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਉਪਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣ ਐ ਮੂਲ ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਜਟਿਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਿਲਤ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਧਾਰ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਉਹ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿਥਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਸਾਲਾ ਬਾਅਦ ਜਦ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਮਾਹੌਲ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਤਨ ਤਾਂਘ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇਖ ਮਨੁੱਖ ਵਾਪਸ ਪਰਵਾਸ ਜਾਣ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾਂ ਸਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਪਰਦੇਸ਼ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮੱਸਿਆ ਸਿੱਖਾ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਗ ਬਣਨ ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿੰਅਗਮਈ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਪਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਕ ਚੇਤਨਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਚੇਤਨਾ , ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਬੌਧਿਕ ਚੇਤਨਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਬਹੁਦਿਸ਼ਾਵੀ ਵਿਸ਼ਿਆ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਮਾਨਸਕ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਜਨਮਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਸ ਪਾਸ ਤੋਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ, ਪਰਵਾਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਨੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪ੍ਰਸਾਰਾ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਇਸ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਇਕ ਨਵਾਂ ਬੋਧ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਦੀਵੀ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਅਤੇ ਅਜਾਇਬ ਕਮਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਟਕਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸ਼ਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦੇਵ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਲੰਘਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰੁਦਨ, ਵਿਗੋਚੇ, ਭੂ ਹੇਰਵੇ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਹਾਂ ਮੁੱਖੀ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੋਹਨ ਕਾਦਰੀ, ਗੁਰੂਮੇਲ, ਸ਼ਸ਼ੀ ਸਮੁੰਦਰਾ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਚੇਤਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵੀ ਆਪਣੇ

ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਦਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜੋ ਦਰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉੱਜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਦੇਹ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਿਲੱਖਣ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੁੰਤਤਰ ਵਰਗ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਰਚ 1989 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ ਵਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਪੰਜ ਰੋਜ਼ਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਅਯੋਜਨ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀਆਂ, ਕੈਨੇਡੀਅਨ, ਅਮਰੀਕਾ, ਅਸਟਰੇਲੀਆ, ਨੀਦਰਲੈਂਡ, ਸਵੀਡਨ, ਡੈਨਮਾਰਕ, ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ, ਜਰਮਨ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵੰਡ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪਰਵਾਸ ਅੱਜ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਜੋ ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਪਰਸਿਥਤੀਆਂ, ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਅਧਾਰ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਚੇਤਨ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ

ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਦਰ-ਕਾਵਿ ਬਣਿਆ। ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਬੰਧ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਗ਼ਦਰੀ ਲੋਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸੀ ਅਤੇ ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਹੇ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੇ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਾਨਸਕ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸੰਤਾਪ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੇ ਪਰਦੇਸੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੇ ਹੀ ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਉਲੀਕਿਆ। “ਗ਼ਦਰ ਗੁੰਜਾਂ, ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੂਤਰਪਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਥਮਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆਪਣੇ ਖਿੱਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਸੱਤ ਸੁੰਮਦਰੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ”¹⁸ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਬਿੰਦੂ ਹੀ ਹੈ। ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਜਬਰ ਵੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦਾ ਪਾਤਰ ਵੀ ਬਣਿਆ। (ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਕਵਿਤਾ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਣਾ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਸੀ ਇਹ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾਂ ਜਗਾਉਣੀ ਚਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਨੇ ਪਰਦੇਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜਿਉਣ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਕਤ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾਂ ਵੀ ਜਾਗੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਲੋਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣੇ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਇਸ ਸਭ ਚੇਤਨਾਂ ਗ਼ਦਰੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੀ। ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਤੋਂ ਲੰਮੇਂ ਸਮੇਂ ਬਾਂਅਦ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਨਵੇਂ ਝੁਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭੂਤ ਮੁਖੀ ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਅਤੀਤ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਸਿਹ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਪਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਗੁਆਚ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦੀ ਘੁਟਨ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮਾਨਸਕ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੋਗੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼

ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਰਗੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਅਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਰੇਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਵੰਧ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਹਰ ਪਲ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚੁੰਹਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਹੀ ਨੂੰ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾ ਪਾਉਂਦਾ। ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਚਲਦਾ ਹੈ ਸਭ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਰਹਿਣੀਆਂ- ਬਹਿਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਚੁੰਹਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਪਣਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕਰਨਾ ਅਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤਣਾਉ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚੁੰਹਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸ ਕੋਲ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਵਿਅਕਤੀ/ਲੇਖਕ ਪਛਾਣਗੁਤ ਸੰਤਾਪਾਂ ਨੂੰ ਹਢਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਹੇਠ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ/ਲੇਖਕ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮਾਜਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ ਨਵੇਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਖਪਤ ਕਲਚਰ, ਪਦਾਰਥੀ-ਯਥਾਰਥ, ਪੱਖਪਾਤੀ ਅਰਥ-ਵਟਾਂਦਰੇ, ਗਰੀਬੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਨਸਲਵਾਦ, ਭੂਹੋਰਵਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹਾ, ਇਕੱਲਤਾ, ਬੇਗਾਨਗੀ, ਨਸਲਵਾਦ, ਹੋਂਦ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਲਿੰਗਵਾਦ ਦੇ ਸੰਕਟ ਇਹਨਾਂ ਵਖਰੇਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਹਿਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

-
- ¹ ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਅਹੂਜਾ, ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਨਾ-10
 - ² ਉਹੀ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ- 10
 - ³ ਉਹੀ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ-10
 - ⁴ ਉਹੀ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ- 10
 - ⁵ ਉਹੀ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ- 10
 - ⁶ ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨਵੇਂ ਪਸਾਰ ਪੰਨਾ ਨੰ 40
 - ⁷ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਪਾਦਕੀ ਰਚਨਾ ਪੰਨਾ 11
 - ⁸ Oxford Advance Lecturer Dictionary, Vol -1, p. 373
 - ⁹ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਪੰਨਾ-3
 - ¹⁰ ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ, ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ (ਸੰਪਾ.) ਪੰਨਾ- 89
 - ¹¹ ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨਵੇਂ ਪਸਾਰ ਪੰਨਾ ਨੰ 60
 - ¹² ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 61
 - ¹³ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 56
 - ¹⁴ Shorter Oxford English Dictionary, Vol-1, p-373
 - ¹⁵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ 320

-
- ¹⁶ ਸ਼.ਪ ਸਿੰਘ 'ਅਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦ', ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਸੰਪਾ.) ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 7
- ¹⁷ ਪੁਸ਼ਪਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ, ਖੋਜ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਅੰਕ-40, ਪੰਨਾ- 94
- ¹⁸ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਨਾ-21

ਅਧਿਆਇ-ਤੀਜਾ

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਿੰਡਕ ਚੇਤਨਾ, ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨ, ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਚੇਤਨਾ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸੰਤਾਪ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵਿਆਪੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ੀਲ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੰਰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬੌਧਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮਿੰਡਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇਕ ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਹਰੇਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਾਂ ਆਰਥਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਅਣਛੋਹਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਹਰੇਕ ਕਵੀ ਜੋ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਚੁਣਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਦੂਰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ। ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਾਖੂਬੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲਿੰਗਕ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਸਮਾਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ, ਗਲੋਬਲਵਾਰਮਿੰਗ, ਗਲੋਬਲਾਈਜੇਸ਼ਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੁਦਰਤੀ ਦੀ ਰੂਪਾ ਰੇਖਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਮਾਜ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ ਉਹ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਧਿਰ ਦੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਗਰੀਬਾਂ ਉਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਅਨਿਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ

ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੜਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦੇ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਧੁਨਿਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੁਲਮ ਸਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੁਲਮ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਗਰੀਬਾਂ ਉਪਰ ਜੁਲਮ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਉਠਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕਮੁੱਠ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਤਿ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰੇ ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਰਖਵਾਲਾ ਬਣੇ ਅਤੇ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਕ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ -

ਉਹ ਅਜੇ ਜੰਮੇਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਿ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਜ਼ਾਰ ਵੱਲਾਂ ਸੀ

ਜੰਮਦਿਆ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਲੈਨਿਨ

ਤੇ ਫਿਰ ਸਟਾਲਿਨ ਹੋਇਆ

ਤੇ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ

ਕਿ ਆਪਣੇ ਵੱਲਾਂ ਪਿੱਠ ਭੁਆ ਲਓ

ਕੁਝ ਨਾ ਵੇਖੋ

ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੋ

ਕੁਝ ਨਾ ਸੁਣੋਂ

ਤੇ ਤੁਰੇ ਚਲੋਂ ਅਨੰਤ ਤੱਕ”।¹

(ਸਿਫਰ-ਸਥਿਤੀ ‘ਚ ਵਿਚਰਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ)

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਿਦਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲੇ ਉਹ ਸਭ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ

ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਕਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਕਟਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬੌਧਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਅਹਿੰਸਾ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਉਲਝਿਆ ਪਇਆ ਹੈ। ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਇੱਕਠਾ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਗੜ ਜਿਹੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਭੂਤ, ਭਵਿੱਖ, ਵਰਤਮਾਨ ਸਭ ਆਪਸ ਵਿਚ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਸੋਚ ਬਦਲਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਮਿਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਾਥ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਨਿੱਘ ਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਰਾੜ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਸੁੰਗੜੀ ਹੋਈ ਸੋਚ ਬਿਖੜੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਇਕ ਨੂੰ ਇਕ,

ਨਿੱਘ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ !

ਇਕ ਦੇ ਇਕ,

ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ!

ਵਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ ਹਰ ਤਰਫ਼,

ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਦਾ ਫ਼ਾਸਲਾ! ”²

(ਸੀਤ ਯੁੱਗ)

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤੋਂ ਉਤਾਹ ਉੱਤਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤੋਂ ਉਤਾਹ ਉੱਤਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਰੁਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਲੋਕਾਂ ਉਹ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਬਣਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਹਰ ਪਾਸੇ

ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਲੜਣ ਹਰ ਪਾਸੇ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਦੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਮਨੁੱਖ ਕ੍ਰਾਂਤੀਬੱਧ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਬਿਨਾਂ ਹੱਥਿਆਰ ਚੁਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਧਾਰਾ ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਹੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੱਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪਰ ਉਤਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੇ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਉਲਟ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਚੱਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਭੇਦਭਰੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਚਾਲ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਉਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਧੌਂਸ ਜਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ਾ, ਜ਼ਬਰ ਜਨਾਹ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਵਰਗੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਵੇਤਨ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਨੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਇਹ ਨਵ-ਬਸਤੀਵਾਦ ਯੁੱਗ ਹੈ

ਬਹੁ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ

ਆਰਿਥਕ ਸੱਤਾ ਦੀ ਡੋਰ ਹੈ

ਕੱਠਪੁੱਤਲੀਆਂ ਵਾਂਗ,

ਸਭ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ

ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਹਿੱਲਦੇ ਹਨ

ਚਿਹਰੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ, ਹੱਥ ਮਿਲਦੇ ਹਨ”।³

(ਉੱਤਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ)

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਵਰਗੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਵੀਆਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਲਿੰਗਕ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਸ ਲਈ ਮਰਦ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਬਣਦਾ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਣ ਦੇ ਸਮੱਰਥਨ

ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਦ ਸੁਧਰੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹਰ ਆਏ ਦਿਨ ਹੋ ਰਹੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਲਕਣ ਦਿੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਹਰ ਮਰਦ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਬੱਚੀ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਲਾਤਕਾਰ ਵਰਗੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਘਟਨਾ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਸੀ ਜੋ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੀ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਰੇਪ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਬੜੇ ਤਿੱਖੇ ਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿੰਅਗ ਕੀਤਾ। ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਕਹਿਣਾ ਕੁੱਤਿਆ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨੀਵਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਇਕ ਭਰਾ ਦੀ ਭੈਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹਰ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਨੀਵੀਂ ਹਰਕਤ ਕਰਨਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ, ਭੈਣ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਵੀ ਮਾਂ ਭੈਣ ਦਾ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਪੰਛੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਤਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚਲੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਗੁਆਚਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਵਾਸ ਉਸ ਦੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਵਿਚਲੀ ਕਵਿਤਾ ਗੈਂਗਰੇਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਔਰਤ,

ਇਕ ਸਰੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ,

ਇਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਹੈ।

ਗੈਂਗ ਰੇਪ ਕਰਨ ਵਾਲਿਉ

ਤੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਲ,

ਕੁਹਜ ਹਿੰਸਕ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਮਾਂ, ਧੀ, ਪਤਨੀ, ਭੈਣ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ,

ਸਭ ਦਾ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ”।⁴

(ਗੈਂਗ ਰੋਪ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹ ਵੀ ਇਸ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਕੇਵਲ ਸੰਤਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਹ ਵਰਗੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬੰਧਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਜਿਸਮਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਤੱਕ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੂਰੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਅੱਜ ਫਿਕ ਆ ਗਈ ਹੈ ਅੱਜ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਟੁੱਟਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਨਾਂ ਤਾਂ ਮਰਦ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਫ਼ਦਾਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਪ੍ਰਤੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਨਕਲੀ ਮਖੌਟੇ ਪਾਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਮਖੌਟੇ ਪਾਈ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਬਦਲਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਜਿਸਮਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਜਿਆਦਾ ਬਣ ਰਿਹੇ ਹਨ। ਵਿਆਹ ਵਰਗੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬੰਧਨ ਅੱਜ ਬਸ ਸਰੀਰਕ ਆਨੰਦ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਬਦਲੀ ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਕਾਮ ਤੇ

ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ

ਦੋ ਜਿਸਮ,

ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਫੈਂਟਸੀ ਚੁੱਕੀ,

ਇਕ, ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹਦੇ,

ਭੁਲ੍ਹਦੇ,

ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ.....”।⁵

(ਵਿਆਹ)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੇ ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਇਕ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਸਰ ਗਈ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ

ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਓਪਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਕੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅੱਜ ਵਿਸ਼ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗਲੋਬਲ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਗੱਲ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਂ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੀ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਧਰਮ ਵਿਵਾਦ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਰਵੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਬਣੀ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਛਲਾਵੇ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ’ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ -

ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਦੇਸ਼

ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਖਿਡੌਣਾ ਹੈ

ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਉਹ ਚੱਪੂ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੀਤ ਗਾ,

ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਂਗਲੀ ‘ਤੇ ਗਲੋਬ ਘੁਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ’।⁶

(ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ)

ਵਾਟਰ ਕਲਰ ਪੇਂਟਿੰਗ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੇਤਨ ਨੇ ਹੀ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਅੱਜ ਦਾ ਇਨਸਾਨ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਰੁਝ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਇਕ ਪੇਂਟਿੰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਰੰਗ ਇੱਕਲਾ ਇੱਕਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ

ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਡੋਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਟਰ ਪੇਂਟਿੰਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰੰਗ ਆਪਸ ਵਿਚ ਘੁਲ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਕੋਈ ਸਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਹੋਣੀ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ, ਸਨਾਖਤ ਸੀ ਅੱਜ ਉਸ ਦਾ ਅਕਸ਼ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਆਚ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਪਿੰਡ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਦਿਲੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਤਲਬ ਗੁਆ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਕਸ਼ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ‘ਵਾਟਰ ਕਲਰ ਪੇਂਟਿੰਗ’ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

ਹੁਣ ਗਲੋਬ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਹੈ,

ਤਾਂ ਧੂੜ ਧੂੰਦ ਵਿਚ

ਇਕ ਭੀੜ ਗੁਆਚ ਗਈ ਹੈ

.....

ਵਾਟਰ ਕਲਰ ਪੇਂਟਿੰਗ ਸੀ ਇਕ

ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਕੱਲੇ, ਕੱਲੇ ਸਭ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

ਇਹ ਕਿਸ ਨੇ ਪਾਣੀ ਡੋਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਇਸ 'ਤੇ?

ਸਭ ਰੰਗ ਘੁਲ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ

ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਵਿਚ

ਸਾਡੇ ਨਕਸ਼ ਗੁਆਚ ਗਏ ਹਨ!”⁷

(ਵਾਟਰ ਕਲਰ ਪੇਂਟਿੰਗ)

ਇਸ ਭੀੜ ਭਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਦੂਰੀਆਂ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਮੰਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੱਜ ਇਕੱਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਗੁਆਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੋਈ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹੇ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੇ ਜੋਰ ਫੜਿਆ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਇਕ

ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਸੀ ਉਸੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਬਜਾਇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਹੈ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸਾਥੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਭੀੜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਹ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਝੂਠੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਝੂਠੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਾਨ ਜਰੂਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਅਤੇ ਅਕਸ਼ ਗੁਆਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਮੰਡੀ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੀਤ ਯੁੱਧ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਕੱਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜ਼ੀਰੋ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਵੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਤ੍ਰੈਕਾਲੀ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

ਵਿਅਕਤੀ ਕੇਵਲ

ਵਰਣਮਾਲਾ ਦਾ

ਕੱਲਾ ਕਾਰਾ ਅੱਖਰ,

ਬੋਲੇ ਵੀ ਤਾਂ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ

ਭੀੜ ਜਿਹੀ ਵਿਚ

ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਗੁਆਚ ਚੁੱਕੇ ਹਨ”।⁸

(ਤ੍ਰੈਕਾਲੀ ਯੁੱਧ)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਵਿਸ਼ਵ ਅੰਤਕਵਾਦ, ਐਟਮ ਘਾਤੀ ਯੁੱਧ ਭੁੱਖਮਰੀ ਅਦਿ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਮਾਜ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨਾ ਹੋਵੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਇਸ ਨੂੰ ਦਾਗ ਤੱਕ ਨਾ ਲਗਾਏ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਬਦੋ ਪਾਰ ਵਿਚਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਕੱਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਕਾਰ ਮੰਡੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਲਿਆ ਹੈ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵੱਧਣ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ

ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾਂ ਮੁਸ਼ਿਕਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਾ ਮੁਨਿਕਨ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੁਣ ਖੁਦ ਵੀ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਸਭ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਇਹੀ ਦੂਸ਼ਿਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਫੈਲਾਇਆ ਇਹੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਇਸ ਚੱਕ੍ਰਵਯੁਹ ਵਿਚ ਘਿਰ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਮਿੱਲਾਂ ਲੱਗ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਬੜਾਵਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹਨ ਪਰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਮਿੱਲਾਂ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚਲੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਵਿਤਾ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਂ ਤੇ ਨਿੱਠ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਮਨੁੱਖ ਦਾ,

ਕੂੜਾ ਹੀ ਕੂੜਾ ਹਰ ਤੜਫ

ਹਵਾਵਾਂ, ਪਾਣੀਆਂ, ਤੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ

ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਢੋਲ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਖੋਰਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ,

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਢੋਰਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ”।⁹ (ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ)

ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾਂ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ‘ਖਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ’ ਨਾਮੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਦੇਖੋ ਗੰਦ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵ ਹਨੁਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਲ ਹੈ। ਰੁੱਤਾਂ ਦਿਨ ਬਦਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਰਮੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਢਾਂ ਤੇ ਵੀ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਨੇ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਨੂੰ ਬੜਾਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਵਲੋਂ ਕੱਢੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਸਾਡੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸਨ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਲਤ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ

ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ, ਮੀਂਹ ਤੱਕ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਗਰਮੀ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ-

ਜਿੱਧਰ ਦੇਖੋ ਗੰਦ ਤੇ ਕੂੜਾ

ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਘੋਰਾ

ਧੂੰਆਂ ਗੈਸ ਮੀਂਹ ਤੇਜ਼ਾਬੀ

ਮੌਤ ਦਾ ਸਹਿਮ ਘਨੇਰਾ

ਗਲੋਬਲ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਰੁਸਿਆ ਸੂਰਜ

ਲੈ ਗਿਆ ਨਾਲ ਸਵੇਰਾ”।¹⁰

(ਖਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ)

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੂੰ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੋਕਾ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਅੱਜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਦਿੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਲਦੀ ਸੋਕੇ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਇਕ ਸਮਾਂ ਅਜਿਹਾ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਖਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਕਦੀ ਵੀ ਕੁਝ ਉਗਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੀਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਸੁੱਧ ਪਾਣੀ ਰਹੇਗਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਦਾ ਕਾਲ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗਾ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਜਿਹੀਆਂ ਤੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ। । ਰਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮਾਂ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸਭ ਕੁਝ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ: ਇਕ ਚਿੰਤਾਵਨੀ’ ਵਿਚ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ

ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠਾ

ਔੜ ਤੇ ਸੋਕੇ ਦੀ ਮਾਂਹਮਾਰੀ ਨਾਲ

ਸ਼ਰਸਬਜ਼ ਵਾਦੀਆਂ

ਬੰਜਰ, ਥਲ, ਬਣ ਜਾਣਗੀਆਂ

ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਤਿੱਪ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ”।¹¹

(ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ: ਇਕ ਚਿਤਾਵਨੀ)

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਰੋਗੀ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਨਮੋਹਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਿਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਮਨਮੋਹਕ ਮਾਹੌਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੰਦਮਈ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਮਨਮੋਹਕ ਭਰੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਹੱਲ ਹੁਣ ਮੁਸ਼ਿਕਲ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਹੋਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਜੰਗਲ-ਬੇਲੇ ਹਨ ਕਿੱਧਰੇ ਮੀਂਹ ਤੇ ਕਿੱਧਰੇ ਬਰਫ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਜੰਮੀ ਚਿੱਟੀ ਚਿੱਟੀ ਬਰਫ ਅਜਿਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾਈ ਹੋਵੇ ਅਜਿਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਖਿਲੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ ਬੂਟਿਆ ਦੀ ਸੁੰਗਧ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਿਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰੌਣਕ ਲਾਈ ਰੱਕਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਮਾਨਣ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਮਾਨਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਬੰਬ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਹੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਫੈਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਨਮੋਹਕ ਚਿਤਰ ਨੂੰ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਮੀਂਹ ਵੱਸਿਆ

ਫਿਰ ਬਰਫ

ਹੁਣ ਅਹਿਣ ਪੈਂਦੀ ਹੈ

ਕੁਦਰਤ ਇਕ ਸਾਹ ਵਿਚ ਹੀ

ਕਿੰਨੇ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀ,

ਕਿੰਨੇ ਸੁਨੇਹੇ ਦੇਂਦੀ ਹੈ”।¹²

(ਸੁਨਾਮੀ)

ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਆਬਸ਼ਾਰ: ਇਕ ਦੁਖਾਂਤ’ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਹੈ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਲਵਾ ਲਏ ਹਨ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕੱਟ ਵੱਢ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੀ

ਧਰਤੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਰਿਆਲੀ ਸੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜੰਗਲ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਛੀ, ਜਾਨਵਰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਲ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਸੋਮੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਅੱਜ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਈਏ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਨਾਲ ਨੇ ਹਰੀ ਭਰੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਦਾਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸਾਫ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਅੱਜ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਬਚੀ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਹੀ ਕਾਰਖਾਨੇ ਰੁੱਖਾਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ, ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਨਾਮੋਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਮਿੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਹਰੇ ਭਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਿਮਾਰ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅੱਜ ਉਹੀ ਇਨਸਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਣ ਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆ ਗਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਗਲਤੀ ਦੀ ਮਾਰ ਜਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਭੋਗਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਬਤ ਜੋ ਬਰਫਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਰਫ ਪਿੰਗਲ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦਰਿਅਵਾਂ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰੀ ਭਰੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਬੰਜਰ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਭੂ-ਖੋਰ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ-

ਇਕ ਪਾਸੇ, ਮਾਨਵ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ

ਸਨਅਤੀਕਰਨ ਦੀ ਮਾਰ-

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ

ਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੇ ਅੰਬਾਰ-

ਸੁੱਕੀ ਆਬਸ਼ਾਰ.....

ਪਰਬਤ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ,

ਧਰਤੀ ਦੀ ਉਜੜੀ ਹੋਈ,

ਮਾਂਗ ਵਰਗੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ”¹³।

(ਆਬਸ਼ਾਰ: ਇਕ ਦੁਖਾਂਤ)

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਾਟਾਚਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਟਾਖਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਾਟਾਚਾਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਧੰਦਾ ਜ਼ੋਰਾ ਤੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਰੇਪ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੁਣ ਆਮ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵੱਧ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅੱਜ ਕੱਲ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਵੀ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਰਿਹੇ ਹਨ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਹੁਣ ਰੇਪ ਦਾ ਯੁੱਗ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਹਰ ਪਾਸੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ

ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਪੈਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਖਿਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਿਰਫ਼ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਿਰ। ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਦਾ ਗਲਤ ਇਸਤਮਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਨੌਕਰੀਆਂ, ਨਿਆਂ, ਵਿਦਿਆ ਸਭ ਵਿਕ ਰਹੇ ਹਨ ਗਰੀਬ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਜਤ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ। ਜਿਸ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਵੀ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਆਂ ਵੀ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਹਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਜ਼ੋਰ, ਜ਼ਬਰ ਵਿਚ ਰੋਗਿਆਂ ਕਾਮ,

ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਾਰੇ ਤੋੜ ਬਿਖਾਰੇ।

ਗੋਤ-ਗਮਨ ਤੇ ਰੇਪ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੈ,

ਕਹਿੰਦੇ ਪਏ ਚਿੰਤਨ ਅੰਗਿਆਝੇ”।¹⁴

(ਨਸਲ ਭਾਰਤ: ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ)

ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਧਰਮ ਕਰਮ ਸਭ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਚੁੱਕੇ। ਹਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਖੇਡ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਡ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਪਿੱਠ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸੰਤਰਜ ਦੇ ਨੇਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਚਾ ਰਹੇ ਲੋਕ ਉਵੇਂ ਹੀ ਨੱਚਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਲੋਕ ਬਸ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਤਿੱਖਾਂ ਕਟਾਖਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਆਹਰ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਆਹਰ ਵਿਚ ਨੇਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਯੁੱਧ ਅਹਿੰਸਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਇ4ਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਲੋਕ ਵਿਚ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਏਨੇ ਜਿਆਦਾ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣਿਆ ਨੂੰ ਹੀ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਦੌੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੀ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਖਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ

ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨੇਤਾਵਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਗੜ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਡੋਰ ਸੀ ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਧੁੰਦਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਜਿਵੇਂ-

ਉਹਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਭੁੱਖ ਸੀ

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਸ਼ਾ ਸੀ

ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਉਸਨੇ

ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਮ-ਅਰਥਕ ਸਮਝ ਲਿਆ।

ਸਭ ਕੁਝ ਯਾਦ ਹੁੰਦਿਆ ਵੀ,

ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਿਆ”।¹⁵

(ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਲੋਕ)

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਜਿਹੀ ਖੇਡ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਖੇਡਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ ਚਾਹੇ ਉਹ ਧਰਮ ਇਹ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਜਿਹੀ ਖੇਡ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਿਡਾਉਣਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਅਹਾਰ ਵਿਚ ਨੇਤਾ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਘਰ ਭਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਤੇ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਬੜਾ ਤਿੱਖਾ ਕਟਾਖਸ਼ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਜਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਨੇਤਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਰਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੀ ਅੰਤਕਵਾਦ ਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਲੋਕ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਕਵਾਦ, ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਜਿਹਾ ਮਾਤੂ ਹਥਿਆਰ ਹੈ ਜੋ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਜਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਪਲ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਲੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਰਾਜੀ ਅੰਤਕਵਾਦ’ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਇਕੱਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਛਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਕੇ ਇਹ ਰਾਜੀ ਆਤੰਕਵਾਦ ਨੂੰ ਬੜ੍ਹਵਾ

ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਉ ਇਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਹਨ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਘਟਨਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ।

‘ਆਦਮ ਬੋ, ਆਦਮ ਬੋ’ ਕਰਦੀਆਂ

ਇਹ ਕੈਸੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਹਨ,

ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਅੰਜੀਲ

ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਬਾਹੀ ਹੈ!

ਲੋਕ-ਤੰਤਰ ਦੇ ਛਲਾਵੇ ਨੂੰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ”।¹⁶

(ਰਾਜੀ ਅੰਤਕਵਾਦ)

ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ੰਤਰਜ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਝੂਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਮੋਹਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਝੂਠ ਜੀ ਰਹੇ ਲੋਕ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਝੂਠ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਤਲਬ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਹਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਰਿਮੋਟ ਕੰਟਰੋਲ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ ਬੱਸ ਜਿਵੇਂ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਿਮੋਟ ਦਾ ਬਟਨ ਦੱਬਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕੱਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅੱਡੇ ਬਣਾ ਕੇ ਖੜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਸਟਮ ਉਸਾਰੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਝਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਝੂਠ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉ ਰਹੇ ਹਨ ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੋਵੇ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਹਰ ਕੋਈ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ

ਗੱਲ ਚਾਹੇ ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਦੀ ਹੋਵੇ

ਫਲਸਤੀਨ, ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਂ ਈਰਾਕ ਦੀ,

ਭਾਰਤ ਇਜ਼ਰਾਇਲ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ,

ਰੂਸ ਕੋਰੀਆ ਤੇ ਈਰਾਨ ਦੀ—

ਗਲੋਬ ਉੱਤੇ ਹਰ ਥਾਂ

ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸਿਸਟਮ ਉਸਰ ਆਏ ਹਨ”।¹⁷

(ਝੂਠ ਜੀ ਰਹੇ ਲੋਕ)

ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀਕ ਅੰਤਕਵਾਦ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਫੈਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇਤਾ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਸ਼ਾਜਿਸ਼ ਰਚ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਿੱਸਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਅੰਤਕਵਾਦ ਫੈਲਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਆਤੰਕਵਾਦ ਬਨਾਮ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਤੇ ਫਲਸਤੀਨ’ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਇਜ਼ਰਾਈਲ, ਫਲਸਤੀਨ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਤੰਕਵਾਦ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਖਿਡੌਣਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਡੋਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਾਜਿਸ਼ਾਂ ਰਚੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕ ਨੂੰ ਸਮਝ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਨਿੱਤ ਨਵਾਂ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਆਦਮ ਖੋਰ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਲੋਕ ਕੱਠਪੁਤਲੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਨਚ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ-

ਉਹ ਕੇਵਲ ਕੱਠਪੁਤਲੀ ਹਨ-

ਅੰਨ੍ਹੀਂ ਗਲੀ ਬਣੇ ਧਰਮ

ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਹੱਥ,

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡੋਰ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ

ਖੂਨ ਲੱਗ ਚੁਕਾ ਹੈ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ,

ਤਰਕਹੀਣ ਆਦਮਖੋਰ ਹੈ”।¹⁸

(ਆਤੰਕਵਾਦ ਬਨਾਮ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਤੇ ਫਲਸਤੀਨ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਵੀ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਾਂਗ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਿਰਫ ਢੋਂਗ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਬਣ ਕੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ

ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਈਰਾਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਦੇਖੋ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਇਨਸਾਫ ਲਈ ਭਟਕ ਰਹੇ ਹਨ । ਅਮਰੀਕਾ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣ। ਇਸ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਰਾਕ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਨਿਤ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-

ਸੱਦਾਮ ਤੇ ਇਰਾਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ,

ਪੁੱਛੋ ਕਾਰਜ਼ਾਈ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਨੂੰ:

ਗੁਆਟਮਾਲਾ ਦੇ ਕੈਦ-ਘਰਾਂ ਵਿਚ

ਇਨਸਾਫ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ?”¹⁹

(ਅਮਰੀਕਾ: ਇਕ ਫੈਂਟਸੀ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਸਦ-ਭਵਨ, ਨਿਆਂਆਲੇ, ਦਫਤਰ, ਸਕੂਲ, ਵਿਦਿਆਲੇ, ਧਾਰਮਕ ਥਾਵਾਂ ਅਦਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਮਵਿੱਥ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਵੇਂ ਉਵੇਂ ਧਰਮ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅੱਜ ਧਰਮ ਰੱਬ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੋ ਕਿ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਦਰਜ਼ੀ’ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਮਾਨਸਕਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਜ਼ੀ ਵਲੋਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਲੁਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

ਇਹ ਦਰਜ਼ੀ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ

ਕਪੜੇ ਵਾਂਗ ਮਿਣ, ਵਿਣਤ ਕੇ,

ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ

ਕੁਟਦਾ, ਟੁਕਦਾ,

ਆਪਣੇ ਪੈਟਰਨ

ਫੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਢਾਲਦਾ ਹੈ,

ਕਿੱਤਾਕਾਰੀ ਹੈ,

ਧਰਮ ਪਾਲਦਾ ਹੈ”।²⁰

(ਦਰਜ਼ੀ)

ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜਾ ਦੇਸ਼ ਉਸ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੌਂਸ ਜਮਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਆਤੰਕਵਾਦ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਹੀ ਲੋਕ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਭ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਤੱਕ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛਲਾਵੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਤਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਲੋਕ ਵੋਟਾਂ ਸਮੇਂ ਜੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਚਿੰਬੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਮੇਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਲੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਰਵੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪਰਸਿਥਤੀ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਇੱਕੋ ਇਕ ਮਹਾਂ-ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਮਰਾਜ, ਅਮਰੀਕਾ

ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਵਿਹੜੇ ਦਾ

ਇੱਕੋ ਇਕ ਮੁਰਗਾ ਬਣਨਾ ਲੋਚਦਾ

ਬਾਕੀ ਮੁਰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਖਸੀ ਕਰਨਾ ਸੋਚਦਾ”।²¹

(ਯੁੱਧ)

ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲਇਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਥਿਆਰ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਲੜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਧਰਮ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣੇ ਲੋਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਤਰੰਜ ਦੀ ਖੇਡ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਪੁਜਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਜੋ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਬਣਿਆ ਸੀ ਇਹ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਧਕੇਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਜਿਹੇ ਹਥਿਆਰ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ।

ਵੱਡੀ ਮੱਛਲੀ ਨਿੱਕੀ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ

ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ?”²²

(ਯੁੱਧ)

ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਧੋਖਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪੂਰਾ ਭਵਿੱਖ ਇਸ ਨੇ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਫਾਈਦੇ ਲਈ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਲਗਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਭਟਕਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਨੇਤਾ ਲੋਕ ਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਹਥਿਆਰ ਨਸ਼ਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਝੂਠੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਵੋਟਾਂ ਵੀ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਲਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਰਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ‘ਕਾਵਿ-ਨਾਟਕ “ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਤੇ ਪਿਰਾਮਿਡ” ਦਾ ਥੀਮ ਗੀਤ’ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਫਿਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਨਫ਼ਾ-ਖੋਰ ਅਤੇ ਲੋਭੀ, ਪਾਖੰਡੀ

ਵਿਸ਼ਵ ਬਣਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮੰਡੀ

ਤਨ ਵਿਕਦੇ ਤੇ ਮਨ ਏਥੇ ਵਿਕਦੇ

ਦੱਲੇ ਨੇਤਾ, ਸਿਆਸਤ ਹੈ ਰੰਡੀ

ਇਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ

ਮਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਓ”।²³

(ਕਾਵਿ ਨਾਟਕ “ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਤੇ ਪਿਰਾਮਿਡ, ਦਾ ਥੀਮ ਗੀਤ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਰੋਕਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚਿੰਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਝਗੜੇ ਚਲਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਪਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਦੌੜ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਿਆਸਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਪਵਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜਿਕਰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਫ਼ ਝਲਕਦਾ ਹੈ ਰਵੀ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ

ਹੈ। ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਇਸ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੇ ਸੂਝਵਾਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦੇਣ ਲਈ ਸਫਲ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਣ।

ਆਰਥਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਰਥਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਥਕਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਜੇਕਰ ਚੰਗੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆਂ ਹੋਵੇਗੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗਰੀਬ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਕਤਾ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸੇ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਹੀ ਲੁਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਕਤਾ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਰੀਬੀ ਵਿਚ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਬਾਰ ਵੀ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੋੜਦਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜਾ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇੱਕਲਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਰਕੀਟ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ‘ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜਾ: ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਸਕੇਪ’ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ -

“ਇੱਕਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ

ਪਹਿਲੇ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦੇ ਦਬਾਅ ਹੇਠ

ਸਟਾਕ ਮਾਰਕਿਟ

ਕਰੈਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ!

ਆਰਥਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ

ਰੇਤ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਾਂਗ

ਡਿਗ ਪਈਆਂ

ਅੰਕੜੇ ਉਲਝ ਗਏ.....”।²⁴

(ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜਾ: ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਸਕੋਪ’)

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੰਦਹਾਲੀ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ਮਘਰਸ਼ਮਈ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਕਾਰਨ ਭੁੱਖਮਰੀ ਦਾ ਕਾਲ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਹਲਾਤ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਹਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਪਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਦਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਖਦੀਦੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਥੋਂ ਖਾਣ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇਗਾ ਅਜਿਹੀ ਹਲਾਤ ਵਿਚ ਜਿਸ ਇਨਸਾਨ ਕੋਲ ਮਾਲ ਖਰੀਦਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਮਾੜੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਸਰਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਦਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ। ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਕੱਟਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਿਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਬੇਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਕ ਮੰਦੀ ਨਾਲ ਜੋ ਲੋਕ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਬਸੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਹਰ ਸਵੇਰ ਉਹ

ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਬਿਖਰਦਾ,

ਦਾਇਰਿਆ ਵਿਚ ਫੈਲਦਾ,

ਹਵਾ, ਫੁੱਲ

ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖੇਡ, ਖੇਡਦਾ ਹੈ! !

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ, ਇਕ ਦਮ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟਦਾ !!!

ਸਮਾਂ, ਸੰਘਰਸ਼

ਘਟਨਾ ਤੇ ਕਰਮ

ਉਸ ਲਈ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਗਏ ਹਨ!!!”²⁵

(ਬੇਕਾਰੀ: ਹਵਾ, ਫੁੱਲ, ਤੇ ਪਾਣੀ)

ਆਰਥਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿੱਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵੱਧਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚਿੰਤਾ ਵੱਧਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਕ ਮੰਦੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਲੋਕ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਆਰਥਕ ਮੰਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਆਰਥਕਤਾ ਤਿੰਨੋਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਰਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਪਰੋਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੇ ਟੈਕਸ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਕਤਾ ਦਾ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਛੋਟੀਆ ਛੋਟੀਆ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵੀ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪਸਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਕਈ ਬਸਤੀਆ ਬਣਾਈਆਂ ਕਾਰਖਾਨੇ ਲਗਵਾਏ ਜਿੱਥੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਕਤਾ ਤੇ ਪਇਆ ਅੱਜ ਹਰ ਕੰਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਚੀਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੀਨ ਦੀ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੰਮ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਘੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਬਣਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਚੀਨ ਨੇ ਚੀਨੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਰੱਜ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਪਿਸ ਰਿਹ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਘੱਟ ਵੇਤਨ, ਵੱਧ ਬੋਝ ਹੇਠ,

ਚੀਨੀ ਮਜ਼ਦੂਰ,

ਪਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਰ ਰਿਹਾ ਹੈ”।²⁶

(ਉੱਤਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ)

ਆਰਥਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਮ ਆਦਮੀ ਹੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਚੱਕੀ ਵਿਚ ਪਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਅਮੀਰ। ਅਮੀਰ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਆਪਣੇ ਗੋਦਾਮ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਗਰੀਬ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਫਸਲ ਪਾਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਵੀ ਮੁਥਾਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ’ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਆਸਮਾਨ ਦੇ ਥੱਲੇ ਸੌ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ

ਕਈ ਵਾਰ ਐਨੀ ਜਿਆਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਪੇਟ ਹੀ ਸੌਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਐਨੇ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਖਰੀਦ ਸਕੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਭਟਕ ਕੇ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਝੁਗੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਆਮ ਆਦਮੀ ਹਰ ਥਾਂ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤਰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

“ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਦੀ ਛੱਤ ਹੀ,

ਉਸ ਦਾ ਆਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,

ਤਾਰੇ ਚੰਦ ਤੇ ਸੱਤ ਰੰਗੀਆਂ ਪੀਂਘਾ।

ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਦਿੱਲੀ, ਦੱਖਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਮੁੰਬਈ ਕੋਲਕੱਤੇ ਵੀ-

ਛੱਤ ਹੇਠ ਸੁੰਗੜਿਆ, ਸਹਿਮਿਆਂ-

ਅਸ ਦਾ ਘਰ, ਪਰਵਾਰ, ਉਸਦਾ ਸਮਾਜ, ਜਹਾਨ

ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਲੀ ਜੁੱਲੀ, ਗੁੱਲੀ ਦੀ ਵਿਥਿਆ”।²⁷

(ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ)

ਆਤਮ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਪਦਾਰਥਕ ਮੋਹ ਤੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵੱਧਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਵੇਂ ਦਾ ਹੋਰ ਲਾਲਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਸਾ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਉਸਨੂੰ ਪਰਤਣ ਲਈ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਉਜਲਾ ਭਵਿੱਖ, ਪੈਸਾ, ਪਦਾਰਥ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿਚਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕੁਝ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਸਕਦਾ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੋ ਸਰਹੰਦਾਂ, ਦੋ ਸੀਮਾਵਾਂ, ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਦੁਚਿੱਤੀਆਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ’ਚੋਂ ਡਿੱਗੇ

ਤਾਂ

ਬਚਪਨ, ਜਵਾਨੀ ਤੁਰਦੇ ਲਗਾਤਾਰ

ਕਿਸੇ ਸਿਖਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਰਹੇ!”²⁸

(ਪਿਆਸਾ ਬੱਦਲ)

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਆਦਾਤਰ ਚੀਨੀ ਮਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਿਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਵਿਕਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਸਮਾਨ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਚੀਨੀ ਮਾਲ ਜਿਆਦਾ ਵਿਕਣ ਦੇ ਨਾਲ ਚੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ। ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅੱਜ ਇਸ ਆਰਥਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਕਾਰਨ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਜਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਰਥਕ ਮੰਦੀ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹਾ, ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਾਟਾਚਾਰ ਅਦਿ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਆਰਥਕਤਾ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਆਦਿ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦਾਅਵੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਦਾਅਵੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਝੂਠੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਮ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਰੇਖਾ ਵਿਚ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਇਸ ਹਲਾਤ ਨੂੰ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ,

ਉਹ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ

ਤੇ ਫਿਰ

ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ,

ਆਪਣੀ ਛੱਤ,

ਆਪਣੇ ਆਸਮਾਨ ਹੇਠ

ਸਿਮਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਅਜਿਹੀ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਕ ਤੰਗੀ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਮਨੁੱਖ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਕਤਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਰਥਕਤਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਕਤਾ ਤੇ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਦ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਬਦਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅੱਜ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਮਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਘਰ ਮੁੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰ ਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਪੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਆਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਵੇਚਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਪੰਡ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕੇ ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਇਹ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ

“ਏਸ ਆਦਿ ਤੋਂ, ਓਸ ਅੰਤ ਤੱਕ,

ਆਪਣੇ ਪੈਰੀ ਆਪਣਾ ਬੋਝਾਹੋਰ

ਬੋਝ, ਹੁਣ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ!”³⁰

(ਪਿਆਸਾ ਬੱਦਲ)

ਆਰਥਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਆਰਥਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਭ ਦਾ ਪੇਟ ਨਹੀਂ ਭਰ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਭ ਦਾ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਆਰਥਕਤਾ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਕਾਰਨ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਰਵੀ ਦੀ ਕਾਵਿ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਜੋ ਕਿ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

-
- ¹ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਗੰਢਾਂ, ਪੰਨਾ-75
 - ² ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਪੰਨਾ-23
 - ³ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ- 49
 - ⁴ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਪੰਨਾ-62
 - ⁵ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ- 41
 - ⁶ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-49
 - ⁷ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-65
 - ⁸ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਤ੍ਰੈਕਾਲੀ ਯੁੱਧ, ਪੰਨਾ-45
 - ⁹ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-75
 - ¹⁰ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-88
 - ¹¹ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ- 60
 - ¹² ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-118
 - ¹³ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ 76
 - ¹⁴ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ, ਪੰਨਾ-63
 - ¹⁵ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-106
 - ¹⁶ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-
 - ¹⁷ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-56
 - ¹⁸ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-113
 - ¹⁹ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-114

-
- ²⁰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, 30,31
²¹ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ 37
²² ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 37
²³ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ- 96
²⁴ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-73
²⁵ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-70
²⁶ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-48
²⁷ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ 93
²⁸ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪਿਆਸਾ ਬੱਦਲ, ਪੰਨਾ 65
²⁹ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-94
³⁰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪਿਆਸਾ ਬੱਦਲ, ਪੰਨਾ-268

ਅਧਿਆਇ-ਚੌਥਾ

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ

ਪਸਾਰ

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ:- ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪਹਿਚਾਣ ਉਸ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਪਲਦਾ ਵਿਗਸਦਾ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਗਿਆਨ- ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਿਲਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਕਰਨਾਂ ਹੋਰ ਹਨ। ਔਰਤ ਜਿਥੇ ਚਾਹੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਜਿਆਦਾ ਵਿਅਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮਨੁੱਖ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਕਾਰਾ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਸਮਾਂ ਕੱਢਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਸੀ ਜਿਥੇ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ, ਵਿਆਹ, ਮੌਤ ਤੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਉਲਟ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹਰ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ, ਪਹਿਰਾਵਾ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਭੁੱਲਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਅਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦਵੰਦਤਮਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਤਣਾਉ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਅਕਤੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਬਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤਣਾਵਾਂ ਹੇਠ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਤਣਾਅ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨਕੂਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮੂਲ, ਮੌਲਿਕਤਾ ਦਾ ਮੋਹ ਦੁਖੀ

ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਸਮੁੱਚਾ ਅਵੇਚਤਣ ਤਿਆਗਣ ਮੁਸ਼ਿਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। “ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਅਤੀਤ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਕਦੀ ਟੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਤੋੜ-ਵਿਛੋੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉਸਦੇ ਕਾਵਿ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਤਨਾਉਸੀਲ ਹੋਣਾ ਅਨਿਵਾਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ, ਤੜਪ, ਉਮੰਗ, ਕਰੁਣਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਬਦਲਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਨਾ ਅਤੀਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੈ ਨਾ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ”⁹¹ ਮਨੁੱਖ ਹੋਰ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਮੁਸ਼ਿਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕੱਲੇਪਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਤਣਾਉ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਪਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬੇਗਾਨਗੀ, ਅਜਨਬੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ, ਬੋਲਚਾਲ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਨਸਕ ਤਣਾਉ, ਦੁਚਿੰਤੀਆਂ ਤੇ ਦਵੰਦਾਂ ਨਾਲ ਉਲਝਦਾ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ-ਗਤ ਸੰਕਟਾਂ ਅਧੀਨ ਨਵੇਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਵਾਸੀਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਅਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਪੁਰਾਣੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਨੂੰ ਨਾ ਅਪਣਾਉਣ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਤੀਜਾ ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਦੁਵਿਧਾਵਾਂ, ਅਸੰਗਤੀਆਂ, ਹੇਰਵਾ, ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਬੇਗਾਨਗੀ, ਉਦਰੇਵਾਂ, ਵਿਤਰੇਕਤਾ ਆਦਿ ਵਰਤਾਰੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਸਤੁੰਲਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਸੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੇਂ, ਉਪਰੇ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਵੇਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮਾਹੌਲ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਤਨਾਉਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦੇ ਸਦੰਰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਸਕ ਤਣਾਉ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੁਚੇਤ, ਅਰਧ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਬਿਆਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੀ ਤਨਾਉ ਹੈ ਮਾਨਸਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤਣਾਉ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਅੰਦੂਰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਢਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਵੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਨਵੇਂ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ, ਨਵੀਆਂ ਚਣੌਤੀਆਂ ਨਵਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਬਦਲਾਵ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਲਝਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਣਾਉ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ

ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਾਸੀਰ ਜਨਮ, ਬਚਪਨ, ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਵੇਗਾਂ, ਅਹਿਸਾਸਾਂ, ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਕੋਰੀ ਤੱਖਤੀ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਮੂਹ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧੇ ਬਹੁਤ ਹੰਢਣਸਾਰ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀ ਉਭਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਨਾਉ ਭੋਗ ਰਿਹੇ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਤੇ ਖਾਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਧਰਾਤਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਦਮ ਰੜਕ ਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਨਾਉ ਗ੍ਰਸਤ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਾਨਸਕ ਤਨਾਉ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਨਾਉ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚਲਾ ਚੌਗਿਰਦਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਦਮ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੱਲ ਮੁੜੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨਵੇਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਲੈਣ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਤਣਾਉਮਈ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣਾ ਚੌਗਿਰਦਾ ਭੁਲਣਾ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਹੋਰ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਦੂਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਨਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਰਹਿੰਦਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਮਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਆਪਣੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣਾ ਆਪਣੀ ਭੌਂ ਤੋਂ ਵਿਛਰਣ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਦੁਖਮਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸਿਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਰੇਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਮਹੌਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। “ਪਰਵਾਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਦਰੇਵਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿਚ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਗ੍ਰਸਤ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿਚ ਨਾ ਘਰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ, ਨਾ ਕਾਰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ, ਨਾ ਹੀ ਕੰਜ਼ਿਊਮਰ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਨ ਕਿਸਤਾ ਰਾਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬਿਲਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਬੇਗਾਨਗੀ ਤੇ ਅਜਨੀਅਬਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਗਿਆ”।¹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਸੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-

ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਾਗੀਰੂ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਉਪਰ ਥੋਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਧੁਨਿਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਹ ਸਭ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਥੋਪੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੋਨਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਟਕਰਾਉ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। “ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੋਲ ਨਵੇਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਅਨੁਭਵ, ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਉ ਅਜਿਹਾ ਤੌੜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ”² । ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਹ ਸਭ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਥੋਪ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਹੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਅਰਥ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਉਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨਕੂਲ ਹਰ ਇਕ ਰੀਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਰਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਵਰਜਿਤ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚ ਸਮਝ ਦੇ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਹੈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਹੋਂਦ ਦਾ ਡਰ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਰ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੰਗ, ਨਸਲ, ਜਾਤ ਦੇ ਅਧਾਰ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇਸਠ ਅਤੇ ਉਚਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। “ਸ਼ਬਦ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸਧਾਰਨ ਅਰਥ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਜਾਂ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਉੱਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ”³ । ਨਸਲਵਾਦ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕੀੜਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਡੱਸਦੇ ਹਨ। ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕਾਲੀ ਨਸਲ ਨਾਲ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਦਰਦ ਅਕਹਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਕੰਮ, ਖਾਣ ਪੀਣ, ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਤੇ ਉਤਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਇਹ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਘੁਲਾਮ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਨਜ਼ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਵੀ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਬਰਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਇਹ ਕੀੜਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਬੀ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਤ- ਪਾਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਉਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੋਰੇ ਕਾਲੇ ਦਾ ਭੇਦ ਭਾਵ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਹਿਮ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। “ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਧਾਰਮਕ ਉਦਾਰਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਾਤ

ਪਾਤਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅਜੇ ਤੀਕ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ ਇੰਜ ਹੀ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਅਤੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਸਲਵਾਦ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਉਠ ਸਕੇ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਗੋਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਨਫਰਤ ਤੇ ਧੱਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ”।⁴

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਗੌਲਣਯੋਗ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ 9 ਕਾਵਿ ਨਾਟਕ, 19 ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਿਹ 8 ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਹਿਤ ਸਫਰਨਾਮਾ, ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ, ਸੰਪਾਦਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਖੇਤਰ ਕਿਉਂਕਿ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਇੰਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰ ਰਹੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ- ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦਾ ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹੈ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਵਿਚ 1999 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2003 ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸਭ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸਾਂਝੇ ਵਜੂਦ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਅਸਤਿਤਵ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਇਕੋ ਰੁੱਖ ਦੇ ਪੱਤਰ ਜਿਵੇਂ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਜਨੈਟਿਕ ਉੱਗਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਪੱਤਰ ਜਦੋਂ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਿੰਦਿਆਂ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਦਰਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦਰਿਆ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਭ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਗਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿਚ ਬੀਤ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆ ਗਈ ਹੈ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਅਘਰਵਾਸੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਟੁੱਟ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ- ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦਾ ਸਤਾਰ੍ਹਵਾਂ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਅਨੁਸਾਰ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 2003 ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਹ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਛੁੱਟ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ

ਰਚਿਆ ਉਹ ਸਮਾਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਭਰਿਆ ਸੀ ਸਿਆਸਤੀ ਅੰਤਕਵਾਦ ਸਿਖਰ ਤੇ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਛਡਯੰਤਰ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਹਿਰ ਦਿਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਖਣੀ ਪੁਰਬ ਏਸ਼ੀਆਂ ਕਈ ਸੁਨਾਮੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆਇਆ ਫੇਰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉਪਰ ਤੂਫਾਨ ਦੀ ਮਹਾਂ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਭੂਚਾਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਹਿਰ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਉਪਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸਤ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਖਪਤ-ਕਲਚਰ, ਆਰਥਕ ਨਾਬਰਾਬਰੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਨ, ਦਹਿਸ਼ਤਵਾਦ, ਅੰਨ੍ਹੀ ਹਿੰਸਾ, ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਅਦਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ। ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਰੁੱਖਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਉਰਜਾ, ਉਸ ਦਾ ਚਾਨਣ, ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਪਿਛਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਰੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਬੀਜ-ਦਰ-ਬੀਜ ਨਿੰਰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ, ਇਸ ਖੇਡ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹਨ। ਰੁੱਖ ਕੱਟੇ ਜਾਂਦੇ, ਦੀਵਾਰਾਂ, ਘਰ, ਫਰਨੀਚਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕੀ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਵੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਸਿਵੇ ਦੀ ਧੂਣੀ ਜਾਂ ਕਬਰ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਪਰ ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੀ ਇਹ ਖੇਡ ਨਿੰਰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ”⁵।

ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ- ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦਾ 18 ਵਾਂ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਸਕੰਲਪ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਮਾਰਕੀਟਾਂ ਦਾ ਡਿੱਗਣਾ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੀ ਕਰੰਸੀ ਦਰਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਅਯਾਤ ਨਿਰਯਾਤ ਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚੀਨ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਅਮਰੀਕਨ ਬਣੇ, ਅਮਰੀਕਨ ਖਰੀਦੇ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਤੇ ਨੀਤੀ ਹੇਠ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਇਆ ਜਿੱਥੇ ਅਯਾਤ ਉੱਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਾਉਣ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅੱਗੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਆਰਥਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਪੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜਾ ਅਹਿਮ ਮਸਲਾ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਰੂ ਯੁੱਧ, ਗਰੀਬੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ, ਪੰਨ ਦੀ ਅਸਾਵੀਂ ਵੰਡ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਆਦਿ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ

ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਡਰੱਗ ਕਲਚਰ, ਗੈਂਗ ਯੁੱਧ, ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਮਾਨਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੋਗੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਣਾਉ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਕੀ ਕਰੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਵੀ ਨੇ ਰੇਪ ਵਰਗੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ।

ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ- ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ 2013 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦਾ ਉਨ੍ਹੀਵਾਂ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 2010 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2013 ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਨਾਲ ਭਾਵ ਕਿ ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੋ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ। “ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ, ਸਮਝਣ ਤੇ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਚੇਤੰਨ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਉਪਰਾਲਾ ਹਨ”।⁶ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਹਿੰਸਾ, ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥ, ਕਤਲ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਦੇਹ-ਵਿਓਪਾਰ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਦਹਿਸ਼ਤਵਾਦ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਕ ਗੁੰਝਲਾਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਤਣਾਉ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਟੱਬਰ ਪ੍ਰਥਾ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਰਹੀ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮੈਂ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਮਕਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮੁੱਖ ਕਵਿਤਾ ‘ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ’ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਦੀ ਤਸਵੀਰਕਸ਼ੀ ਲਈ ਸਿਨਮੈਟਿਕ ਤਕਨੀਕ ਹੀ ਇਕ ਯੋਗ ਮਾਧਿਅਮ ਜਾਪਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਾਰਗਰ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਖੀ ਡਿੱਠੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਦਿੱਲੀ ਗੈਂਗ ਰੇਪ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਵੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਠੋਰ ਵਿਅੰਗ ਖਿੱਚਦਿਆਂ ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਤੇ ਆਖਣ ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕੁਤਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਨਿਰਾਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਫ ਕਾਮੁਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਢੰਗ ਦੇ ਮਖੋਟੇ ਪਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ ਇਹ ਮਖੋਟੇ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਖੂਬ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨਸਲ ਉੱਤੇ ਰਵੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਆ ਰਹੇ

ਇਸ ਤਣਾਅ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਹੈ। ਕੰਪਿਊਟਰ, ਸੈਟੇਲਾਇਟ, ਇੰਟਰਨੈਟ, ਫੇਸ ਬੁੱਕ, ਟਵਿਟਰ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੇ ਇਸ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਫਾਸਲੇ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚਲੀ ਦੂਰੀ ਵੱਧ ਗਈ ਹੈ। ਇਕ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਰ ਸਿਰਜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਵਿਆਹ ਵਰਗੀ ਸੰਸਥਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਹੀ ਸਰੀਰਕ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ ਚੁੰਹਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਖਪਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਗਲੋਬਲੀਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਲੋਬਲੀਕਰਨ ਨੇ ਧਰਮ, ਸਦਾਚਾਰ, ਸਿਆਸਤ, ਅਰਥਚਾਰੇ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਓਪਾਰ ਸਭ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਖਪਤ ਕਲਚਰ

ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਖਪਤ ਬਹੁਤ ਗਈ ਹੈ ਇਸ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵ ਇਕ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਾੜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਜਿਆਦਾ ਤਰ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਮੁੱਚਾ ਵਰਤਾਰਾ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਇਸ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਨਿਗੂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਵਿਚ ਬਦਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸਭ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਦਲ ਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਅੱਗੂਣ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟਦੇ, ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ, ਨੰਗੇਜ਼ ਕਲਚਰ, ਡਰੱਗ ਕਲਚਰ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। “ਲੇਟ ਨਾਈਟ ਮੂਵੀਜ਼, ਅਸ਼ਲੀਲ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਬਾਪ ਅੱਗੇ ਬੇਟੀ ਦਾ ਬੋਲਣਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਪਾਉਣਾ, ਡਿਸਕੋ ਜਾਣਾ ਤੇ ਪਿਲਜ਼ ਲੈਣਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀਆ ਲਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ”⁷ ਰਵੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ

ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਦੇਸ ਦੇ ਨੰਗੇਜ਼ ਕਲਚਰ, ਕਲੱਬ ਕਲਚਰ ਅਤੇ ਡਰੱਗ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਗਲਤ ਰਸਤੇ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਆਪਣੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੁਸਨ ਦਾ ਗਲਤ ਫਾਇਦਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਖੌਟੇ ਪਾਏ ਦੋਸਤ ਮਿੱਤਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਸੇਜਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖਪਤ-ਕਲਚਰ ਵਿਚੋਂ ਸੱਚੇ ਸੁਚੇ ਮਨ ਦੇ ਹਾਣੀ ਲੱਭਣੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਕਲੀ ਮਖੌਟੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਰੂਹ ਦਾ ਸਾਥੀ ਕੋਈ ਬਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਰ ਕੋਈ ਰੂਪ, ਰੰਗ ਤੇ ਡੁਲ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜਿਸਮ ਦਾ ਹਾਣੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ-

“ਇਸਤਰੀ, ਮਰਦ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚ

ਆਤਮਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ

ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦੇ ਨੇ

ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਨਕਸ਼, ਅਦਾਵਾਂ

ਮੁਲੰਮਿਆਂ ਤੇ ਮਖੌਟਿਆਂ ਪਿੱਛੇ

ਵਿਚਰਦੀ ਹਰ ਸੋਚ, ਸੋਚ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ”।⁸

(ਸੱਭਯ ਵਣ)

ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਭੂਤ ਬਾਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਨੇ ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਏਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਅੱਜ ਦੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਾੜਾਂ ਪੈਂਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਪਿਊਟਰ ਉੱਤੇ ਵਿਅਸਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਇਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਾੜ ਆ ਗਈ ਹੈ ਇਸ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਕਵੀ ਨੇ ‘ਮਸ਼ੀਨ-ਕਲਚਰ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

“ਪਰ ਹੁਣ

ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬੱਚੇ ਮੈਥੋਂ ਟੁੱਟ ਗਏ ਹਨ!

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ,

ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਨੇ ਕੋਲ ਕੋਲ ਵਸਦਿਆਂ ਵੀ, ਸਾਨੂੰ

ਦੇ ਵੱਖ, ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ!

ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਿੱਧ, ਪੁੱਠ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ!!!”⁹

(ਮਸ਼ੀਨ-ਕਲਚਰ)

ਮਸ਼ੀਨੀ-ਕਲਚਰ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਹੁਣ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਜੋੜ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ। ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਘਰੋਗੀ ਲੋੜਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਇਕੱਲਤਾ ਤੱਕ ਆ ਗਿਆ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਤਣਾਓ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਦੂਰੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਪਤਨੀ ਹੁਣ

ਘਰੋਗੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ

ਸੂਚੀ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ”!¹⁰

(ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਤਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਜੋ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਹੁੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੀ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਯੁੱਗ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਉਪਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਆਪ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਦੂਜਾ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਬੱਚੇ ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚਾਲ, ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਸਭ ਤੇ ਖਪਤ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਕੀ ਖਾਣਾ ਹੈ? ਕੀ ਪੀਣਾ ਹੈ?

ਕੀ ਪਹਿਨਣਾ ਹੈ? ਕੀ ਸੋਚਣਾ ਹੈ?

ਫੈਸ਼ਨ, ਮੇਕ-ਅਪ, ਵਾਲੀ-ਸ਼ੈਲੀ-

ਰਫ਼ਤਾਰ, ਦਸਤਾਰ, ਤੇ ਗੁਫ਼ਤਾਰ ਸਭ

ਟੀ.ਵੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ ਹਨ:”¹¹

(ਟੀ.ਵੀ ਯੁੱਗ)

ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਖਪਤ ਵਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਦੂਜੇ ਭੋਗਦੇ ਮਾਨਦੇ ਹਨ। ਆਈ ਫੋਨ, ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮੂੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਭੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਲੱਬਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੇ ਰਾਤ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਧਰ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ

ਸਾਬਿਰਸਪੇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਆਈ ਫੋਨ ਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਦੇ ਪਲ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਇਸ ਤਣਾਉ ਦੀ ਪੀੜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰ ਜਿਸਮਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮਾਹੌਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਘੁੱਟਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਉਹ ਟੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਆਈ ਫੋਨ, ਆਈ ਪੈਡ, ਤੇ ਲੈਪ ਟੋਪ ਨਾਲ ਜੁੜੇ

ਏਸ ਸਦੀ ਦੀ,

ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਲੋਕ-

ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ,

ਵਿਸ਼ਵ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ,

ਖਪਤ-ਵਸਤਾਂ ਵਾਂਗ,

ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹਨ”।¹²

(ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਨਵੀਂ ਤਾਸ਼)

‘ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ’ ਨਾਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀ ਅਜੋਕੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਹ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਕਲਚਰ ਹੈ। ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਦੇ ਇਸ ਦੌੜ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਮਿੱਤਰਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਬਦਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬਦਲਾਅ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਉਹੀ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਨਕਲੀ ਮਖੌਟੇ ਪਾਈ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਮ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਕਲੱਬਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਮਿੱਤਰ ਬਦਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਰਵੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਹਲਾਤਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ-

“ਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ
 ਮਾਡਲ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਹਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨੇਮ ਵਾਂਗ,
 ਪੱਬ, ਕਲੱਬ, ਨਗਨ ਨ੍ਰਿਤ-ਘਰ
 ਤੇ ਬਾਰ ਕਸੀਨੋ, ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿਚ
 ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸੰਗ ਸਾਥ ਬਣਦੇ
 ਸਿਖਰ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਆਨੰਦ ਤੱਕ ਦਾ,
 ਸਫਰ ਤੈ ਕਰਦੇ ਹਨ.....”।¹³

(ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਵੀ ਨੇ ਜੋ ਕਝ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਰਵੀ ਨੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਣ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵੱਲ ਅਕਰਿਸ਼ਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦਾ ਢੰਗ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਧਾਰਨਾ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਦਲ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਢਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

“ਮਾਪੇ ਪਿੰਜਰੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ
 ਪੱਛਮ ਦੇ ਗੁਨ ਗਾਨ
 ਸੱਭਿਅਤਾ, ਰਸਮ, ਰਿਵਾਜ ਅਜਨਬੀ
 ਬਦਲੀ ਅੱਜ ਜ਼ਬਾਨ
 ਨੱਕ ਵਿਚ ਕੋਕੇ, ਕੰਨੀਂ ਮੁੰਦਰਾਂ,
 ਹੁੰਨੀ, ਮੁੰਦਰੀ ਪਾਣ
 ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਜੁਲਫਾਂ, ਘੋਨੇ ਸਿਰ ਤੇ
 ਪੱਬ ਕਲੱਬ ਵਿਚ ਜਾਨ”।¹⁴

(ਜੜ੍ਹ-ਹੀਣਤਾ ਵਲ ਵਧਦੇ ਕਦਮ)

ਇਸ ਖਪਤ-ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵੀਰਜ, ਅੰਡੇ ਤੱਕ ਵਿਕਦੇ ਹਨ। ਟੈਸਟ ਟਿਊਬ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਇਸ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਹੱਬਤ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਟੈਸਟ ਟਿਊਬ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਸੁਨੇਹ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਹੀ ਬਿਤਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਖਲਾਅ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਟੈਸਟ ਟਿਊਬ ਦੀ ਇਸ ਨਵੀਂ “ਨਸਲ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਵਿਕੇ ਵੀਰਜ ਤੇ ਅੰਡੇ ਵੀ ਵਿਕਦੇ
 ਏਥੇ ਬੈਂਕਾਂ 'ਚ ਮਾਂ, ਬਾਪ ਵੱਸਦੇ
 ਘਰ ਕੇਵਲ ਖਲਾਅ ਬਣ ਗਏ ਨੇ,
 ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਫਨੀਅਰ ਨੇ ਡੱਸਦੇ
 ਟੈਸਟ-ਟਿਊਬਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਇਹ
 ਨਾ ਮਹੁੱਬਤ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਲਗਾਓ”।¹⁵

(ਕਾਵਿ-ਨਾਟਕ “ਚੱਕ੍ਰਵਰ੍ਯੁ ਤੇ ਪਿਰਾਮਿਡ” ਦਾ ਥੀਮ ਗੀਤ)

ਖਪਤ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਤਨ ਮਨ ਦਾ ਦੇਹ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੋਈ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਨ ਮਨ ਦਾ ਧਨ ਕਰਕੇ ਵਪਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੇ ਲਈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਡੁਬਦੀ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਸੁਪਨੇ ਸਭ ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੁੰਨਸਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖਲਾਅ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਇਸ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ-

“ਕੈਸਾ ਖਪਤ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ!!!

ਤਨ, ਮਨ, ਦਾ ਹੋਵੇ ਵਿਉਪਾਰ

ਦੱਲੇ ਨੇਤਾ, ਸਿਆਸਤ ਰੰਡੀ,

ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣੇ ਗਲੋਬਲ ਮੰਡੀ”।¹⁶

(ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ: ਬਦਲਦੇ ਸੰਦਰਭ)

ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਡੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਕਲੱਬਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਡਰੱਗ ਤੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨਾ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਬੱਚੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੱਕ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਲੱਬਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨੇ, ਦੇਹੀ ਸੁੱਖ ਮਾਨਣੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜ਼ੀਰੋ ਹੈ ਅਤੇ ਉਧਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਵਸਾਈ ਬੈਠੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿਰਫ ਨਾ ਹੋਏ ਵਰਗਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।-

“ਅਸੀਂ ਨਾਇਟ ਕਲੱਬਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗਦੇ

ਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸੌਦੇ ਹਾਂ
ਡਰੱਗ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਹੇਠ,
ਫੈਂਟਸੀ ਭੋਗਦੇ, ਅਸੀਂ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬਦੇ,
ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੂਨਯਤਾਂ ਵਿਚ-
ਕੇਵਲ ਆਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ”।¹⁷

(ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੂਨਯਤਾ)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਬਿਖਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗ ਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹੀ ਕੁੜੀ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਏਨਾਂ ਕੋ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੀ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਇਸ ਨੰਗੇਜ਼ ਕਲਚਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਗਨ ਫਿਲਮਾਂ, ਨਗਨ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਿਚਕਚਾਹਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਇਹ ਨੰਗੇਜ਼ ਕਲਚਰ ਹੀ ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਡੁਬ ਚੁਕੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

“ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਨੰਗੇਜ਼ ਕਲੱਬ ਦਾ
ਉਹ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਹੈ।
ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ, ਬੱਚੀਆਂ, ਯੁਵਕ, ਯੁਵਤੀਆਂ
ਦੀਆਂ ਨਗਨ ਤਸਵੀਰਾਂ,
ਨਗਨ ਫਿਲਮਾਂ
ਦਾ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੀ,
ਉਸ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਹੈ,
ਉਸ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ”।¹⁸

(ਨੰਗੇਜ਼ੀ ਸਿਖਰ-ਸੰਤੋਖ)

ਇਸ ਨੰਗੇਜੀ ਕਲਚਰ ਨੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕਲਚਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਬੱਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਘੁਲਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਕ ਛੱਤ ਥੱਲੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਬਸ ਘਰੋਗੀ ਲੋੜਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਡਰੱਗ ਕਲਚਰ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਇਸ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ। ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਰਚਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਨ

ਨਸਲਵਾਦ

ਨਸਲਵਾਦ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮਸਲਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਹਰ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਇਹ ਮਸਲਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਇਸ ਨਸਲਵਾਦ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਟੇਟ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਕਾਮਾ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਦੁਫੇੜ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਲ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜਿਆਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੰਰਭ ਵਿਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਮੁਲਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। “ਨਸਲਵਾਦ/ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੱਸਿਅਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੇ ਗਲੋਬ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀਆਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਤੇ ਜਕੜ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ”¹⁹ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਕਤਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਕਮਾਉਂਣਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੰਗ ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਇਕ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਉਪਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰੰਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਭੇਦ ਭਾਵ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕਲਤਾ ਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਪ ਪਰਵਾਸੀ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਥੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਿਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹ ਭੁਲ੍ਹ ਮਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਰਥਕ ਅਮੀਰੀ ਲਈ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਥੇ ਹੀ ਯੂ.ਪੀ, ਬਿਹਾਰ ਆਦਿ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਅਜੀਬ ਦੁੱਵਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਆਰਥਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹਨ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਤੇ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਖਲਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਕਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਤਕਰਾ ਸਿਰਫ ਭੇਦ ਭਾਵ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭੀੜ ਵਿਚ ਮਾਰਕੁਟਾਈ ਤੇ ਕਤਲ ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਹਨ। “ਚਿੱਟੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿੰਸਾਂ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਉਸਾਰੂ ਭੀੜਾ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮਾਰੂ ਹਮਲੇ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਭੀੜਾ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋਏ। 1976 ਤੋਂ 1981 ਚਿ ਕਤਲ ਹੋਏ ਏਸ਼ੀਅਨ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੀਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਨਾ ਸਿਰਫ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਕਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇਲ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਈ ਗੋਰੀ ਪੁਲਿਸ ਉਲਟ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗੀ ਰਹੀ”।²⁰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਰੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਝਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਲੋਂ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਭ ਨਾਲ ਗੋਰੀ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਨਸਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀਵਾਰ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵੱਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ।

ਕਾਲੀ ਚਮੜੀ ਹੇਠ:

ਮਮਤਾ

ਮਸ਼ੂਕ

ਤੇ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ!

ਦੁੱਧ ਤੇ ਅੱਗ ਦੇ

ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਚ ਬੱਝੀ ਹੋਂਦ

ਹੱਦਾਂ ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ

ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਹਵਾਂ ਵਾਂਗ”।²¹

(ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ)

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਅਲੱਗ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਚਮੜੀ ਰੰਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਾਤ ਪਾਤ ਹਿੰਸਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਜਿਆਦਾ ਪੀੜਾਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਗੁਆਚਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਉੱਚ ਤੋਂ ਨੀਚ ਵੱਲ ਡਿਗਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚ “ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਦਲਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੂਤ ਵਿਚ ਉੱਚ ਨਸਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬਧਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਉਮੈਂ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਲਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆ ਨੂੰ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਂਦੀ”²²। ਇਸ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਭੂ-ਹੋਰਵਾ

ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਵਰਤਾਰਾ ਅਜਨਬੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਉਪਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਬੇਗ਼ਾਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਸਨਾਖਤ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੀੜਾ-ਦਾਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਅਪਣਾ ਲਵੇ ਪਰ ਉਸ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਬੀਤੇ ਦੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਗ਼ਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਡੂੰਘਾਂ ਕਰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਦਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰਵ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਰਥਕ ਖੁੜ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਸੇ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਡ ਭੰਨਵੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੀਤੇ ਦਾ ਉਦਰੇਵਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਭ ਰਿਸ਼ੇਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਇਹ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਸਿਥਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਯਾਦਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਣਾਅ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ

ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸੇ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ। ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਟੱਟਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਭੂਤ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਦਿਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਭੂਤ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਉਲਝਾ ਕੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਿਲਕੁਲ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਸਕਦਾ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਜਿਉਣ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਵਖੋਰੇਵਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਭੂਤ ਵੱਲ ਪਰਤਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ

ਡਿਸਕ ਕਰੈਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

ਰਿਸ਼ਤਿਆ, ਚਿਹਰਿਆਂ,

ਘਟਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿੰਬ,

ਪਲਕ ਝਪਕ 'ਚ,

ਸ਼ੂਨਯ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ”।²³

(ਕੁਕਨੂਸ: ਤ੍ਰੈਕਾਲੀ ਚਿਤਰਪਾਟ)

ਆਪਣੇ ਬੀਤੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸਜਾ ਕੇ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਲਵੇਗਾ ਪਰ ਇੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਆਸਮਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਪਨੇ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਫਲੇ ਤਿੜਕ ਅਤੇ ਟੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਹੀ ਟੁੱਟੇ ਅਤੇ ਤਿੜਕੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

“ਪੰਛੀ ਆਇਆ ਸੀ

ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੈ,

ਅਸਮਾਨ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ

ਨਾ ਸੱਤਰੰਗੀਆਂ, ਨਾ ਉਡਾਰੀ”।²⁴

(ਸੁਕੜ ਰਿਹਾ ਆਸਮਾਨ)

ਮਨੁੱਖ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਦਿਨ, ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਹ ਦਿਨ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦਾ ਉਦੇਰੇਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਾਂਹ ਭੂਤ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਸਿਆ-ਫਸਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ

ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਧਰ ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਵੰਦਮਈ ਸਥਿਤੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦੇਵੇ ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ 'ਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਮੋੜਨ ਨਾਲ

ਬੀਤਿਆ ਸਮਾਂ, ਪਰਤ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ-

ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ!

ਘਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ!”²⁵

(ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ)

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੋਗੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਤਣਾਉ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਗਹਿਰਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਿਸ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ , ਅਰਥਾਤ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਟਕਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਕਾਵਿ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾ ਰਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਜ਼ਿੰਦ ਨੂੰ ਦੋਹਰੇ ਦੁਖੜੇ ਦੀ ਤ੍ਰਸਾਦੀ ਭੋਗਣੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਦੁਖੜਾ ਉਸਦੇ ਦੇਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਜੜ੍ਹ ਮਾਤਰ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਤੋਂ ਵਿਛੁੰਨੀ ਹੋਈ, ਇਸ ਹੋਣੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਦੁਖੜਾ, ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੈ। ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਭੋਗਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਭੂਤ ਵਿਚ ਸਜਾਏ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਭੂਤ ਨਗਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਏਥੇ

ਸੁਫਨੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ

ਉੱਜੜ ਗਏ !!!

ਸੁਕ ਗਏ ਸੁਫਨੇ

ਇਕ

ਇਕ

ਏਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ

ਵਾਸੀ ਉੱਜੜ ਗਏ”।²⁶

(ਭੂਤ ਨਗਰ)

ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਾਏ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਸਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ

ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਪਾਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚਕਿਵੇਂ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਹੈ, ਬੋਲਣਾ ਹੈ ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਅਧਾਰ ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਇਕਦਮ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਦਾ ਸਗੋਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਸਪਰ ਤਣਾਉ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚਲੀ ਵੱਖਰਤਾ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਦਵੰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਰਹੂ ਰੀਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਤਲਾਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਲਾਕ ਹੋਣ ਤੇ ਸੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਗੱਲਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਿਆਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਕੋਟ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਲਾਕ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਮੋਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਇਹ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਤਣਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਭ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਜੀਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਹੀਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਮਰਦ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਲਾਜ ਸਮਝ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਾ ਕੇ ਲਿਆ ਕੇ ਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਔਰਤ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਪੁੱਟਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰਦ ਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਿਛਾਂਹ ਛੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਦਰੋਂ ਜਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਹੀ ਛੱਤ ਥੱਲੇ ਰਹਿੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਨਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੇਠ ਵਿਚਰਦੇ

ਹਨ ਜਦਕਿ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਪਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਨਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਬੇਗ਼ਾਨੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਦਿੰਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ “ਜਗੀਰੂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ, ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ ਅਤਿ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਤਿੱਖੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਅਤੇ ਟਕਰਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ”।²⁷ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਚਲਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਰਸਮ ਰੀਵਾਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕੋਈ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉਹ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੋਈ ਨੰਗੇ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਥਿੜਕ ਰਹੇ ਹਨ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪੁਰਖ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਹੁਣ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਾਂ ਬਾਪ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਬੱਚੇ ਬਿਲਕੁਲ ਆਜ਼ਾਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੜਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਤਣਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਰਵੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ-

ਸੁੱਕੇ ਪਿਆਜ਼ ਤੋਂ, ਪੱਤ ਵਾਂਗ ਲੱਥ ਗਏ ਹਨ!

ਅਸਿੱਸਤਵ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ,

ਮਰਨ, ਮਾਰਨ ਦੀ ਖੇਡ, ਖੇਡਦਾ, ਉਹ-

ਅੰਤਿਮ ਦਮ ਤੱਕ

ਇਸੇ ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ!”²⁸

(ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇ)

ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਢਲਦਾ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਮਨੁੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਬੀਤੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਵਿਚਲੀ ਉਹ ਸਾਂਝ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੇਗਾਨੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਇਸ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦਾ ਗਲਤ ਇਸਤਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੇਸਬੁੱਕ, ਟਵਿਟਰ, ਰਾਹੀ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਟੁੱਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚੇ ਨੰਗੇਜ਼ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਨੰਗੇਜ਼ ਕਲਚਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ-

“ਪਰ ਹੁਣ

ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬੱਚੇ ਮੈਥੋਂ ਟੁੱਟ ਗਏ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ,

ਰਸਤੇ ਹਨ ਰਸਤਿਆਂ ਦੀ ਸਮੰਤ ਹੈ”।²⁹

(ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ)

ਪਰਵਾਸੀਆ ਲਈ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਉਪਜੇ ਤਣਾਉ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੇਗਾਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਇਸ ਉਲਝਣ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆਂ ਪਲਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਉਣ ਪਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਵੰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਤਣਾਉ ਗ੍ਰਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਾਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਹ ਸਾਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਨੰਗੇਜ਼ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਲਗਾਉ ਪਰਵਾਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਚੇਤਿਆ ਦੇ ਚਿਲਮਨ ਰਾਹੀ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਜੀਬ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਰਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

“ਨੱਕ ਵਿਚ ਕੋਕੇ, ਕੰਨੀ ਮੂੰਦਰਾਂ,

ਧੁੰਨੀ ਮੂੰਦਰਾਂ ਪਾਣ

ਫਟੀ ਫਤੂਹੀ, ਪਾਟੀਆਂ ਜੀਨਾਂ

ਗੋਦਨੇ ਵੀ ਖੁਦਵਾਣ

ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਜੁਲਫਾਂ ਘੋਣੇ ਸਿਰ ਤੇ

ਪੱਬ ਕਲੱਬ ਵਿਚ ਜਾਨ”।³⁰

(ਜੜ੍ਹ-ਹੀਣਤਾ ਵਲ ਵਧਦੇ ਕਦਮ)

ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਨੇ ਮਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚੇ ਡਰੱਗ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿਮਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਇਹ ਸਭ ਆਮ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿਨਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲ ਜਿਨਸੀ ਸਬੰਧ ਬਣਾਉਣੇ ਵਰਜਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਮਨੁੱਖ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਾਹੇ ਸਬੰਧ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਕੱਟੀ ਜਾਵੇ। ਮੁੰਡੇ, ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਚੰਗਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਣਦੇ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਿਲਣਾ ਜਿਆਦਾਤਰ ਵਰਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਘਰ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ, ਭੈਣ ਸਮਝਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕੁੜੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਾਹੇ ਆਪਣਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਕਲੱਬਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਨਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੋਸਤ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚਲਾ ਤਣਾਉ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਬੱਚੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਨਗਨ ਤਾਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਫੇਸਬੁੱਕ ਤੇ ਪਾਉਣਾ ਪਰਵਾਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਤੇ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਟਕਰਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

“ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਨੰਗੇਜ ਕਲੱਬ ਦਾ

ਉਹ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਹੈ।

ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਬੱਚੀਆਂ,

ਯੁਵਕ, ਯੁਵਤੀਆਂ

ਦੀਆਂ ਨਗਨ ਫਿਲਮਾਂ

ਦਾ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੀ,

ਉਸ ਦਾ ਮੰਨੋਰਜਨ ਹੈ”।³¹

(ਨੰਗੇਜੀ ਸਿਖਰ-ਸੰਤੋਖ)

ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਟਕਰਾਉ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਵਿਚ ਪਿਸ ਰਿਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਮੋਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚਲਾ ਟਕਰਾਅ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਦੂਰੀ ਪਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਦੂਰੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਦੁੱਚਿਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਡਿੱਗਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਭਵਿੱਖ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਖੂਬ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ।

ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਇਕਾਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਨ ਤੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਤਣਾਉ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਤਣਾਉ ਜਿਆਦਾ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਤਣਾਉ ਸਿਖਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਚਾਰਧਰਾਈ ਵਿਰੋਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਪੱਖ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿਣਾ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੰਰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਫਿਕਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪੰਰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਧਾਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੰਰਪਰਾਵਾਂ ਕੁਝ ਜਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਦਵੰਦ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦਵੰਦ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦਵੰਦ ਦੀ ਗੱਲ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਨਾਲ ਜੁੜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੰਰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਸਣ ਲਈ ਓਥੇ ਹੀ ਵਿਆਹ

ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਉਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤਣਾਉ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕਈ ਸੁਪਨੇ ਸਜਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹ ਸੁਪਨੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਰਸਪਰ ਤਣਾਉ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸੋਚ ਨਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹਿ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿਚਕਹਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਚ ਮਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਿਉਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਮਿਚਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਣਾਉ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਉਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਉਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਜਨਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਟਕਰਾਅ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਚਲਦਾ ਹੈ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਹੁੰਦੀ। ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁਲ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਰਵਿੰਦਰ ਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਵਕਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਹਾਰਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਾਂ ਬਾਪ ਚਹੁਣ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਸਕਣ ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗਲੋਬਲ ਪਿੰਡ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਂ- ਬਾਪ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ‘ਪਿੰਡ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕਦੇ ਪਰਵਾਸੀ, ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਤੇ ਵਤੀਰਾ,
ਸਭ ਕੁਝ ਓਪਰਾ, ਓਪਰਾ, ਅਜਨਬੀ-
ਬਦੇਸ਼ੀ ਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ!

ਬੱਚੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਮੁਹਰੇ ਬੈਠੇ, ਬੈਠੇ ਹੀ-

ਗਲੋਬਲ ਪਿੰਡ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਤੇ ਮਾਂ ਬਾਪ

ਯਤਨ ਕਰ ਕੇ ਵੀ,

ਬੱਚਿਆਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਪਾਉਂਦੇ।

ਇਕ ਖਲਾਅ ਉੱਸਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਲਗਾਤਾਰ-

ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ!”³²

(ਪਿੰਡ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕਦੇ ਪਰਵਾਸੀ)

ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਈ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਰਹਿਣ ਬਸੇਰੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਇਹ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਹੀ ਪੋਤੇ ਪੋਤਰੀਆਂ ਥੋੜੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਦਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੀ ਛੱਤ ਦੇ ਥੱਲੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਤਣਾਉਮਈ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀ ਹੈ-

“ਉੱਤਰੀ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਧਰੁਵ ਜਿਤਨੀ ਦੂਰੀ,

ਇਕੋ ਛੱਤ ਹੇਠ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਨ ਇਹ ਲੋਕ।

ਇਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹੀ ਨਹੀਂ,

ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ”।³³

(ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਪਿਆਸ)

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪੋਤੇ, ਪੋਤਰੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੁਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਪਨੇ ਸਜਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੀ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਖੂਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪੋਤਰੇ, ਪੋਤਰੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਬੱਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਬੀਜ ਦੇ ਮੌਸਮ ਰਾਹ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

“ਛਿਣ, ਛਿਣ ਜੋ ਜੋੜਿਆ,

ਉਂਗਲਾਂ 'ਚੋਂ, ਰੇਤ ਵਾਂਗੂੰ ਕਿਰ ਗਿਆ

ਪੁੱਤਰ... ਪੋਤਰੀਆਂ... ਪੋਤਰੇ...

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਦੇ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਿਆ”।³⁴

(ਬੀਜ ਦੇ ਮੌਸਮ)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਤਾਪ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਘਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਟਕਰਾਅ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਮਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਏ ਪਰ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਸਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿੰਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਗਰਭਪਤਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਬਾਪ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਰਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਪ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਫਿਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਉਮਰ ਹੀ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਬਾਪ ਹੀ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਸੇ ਪੁੱਤਰ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਉਲਟ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਾ-ਬਾਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਾਦੇ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਿਆ ਪੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿਡਾਉਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹੀ ਚਾਅ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਉਪਜੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਬਿਨ ਦਰੋਂ ਦੀਵਾਰ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

“ਇਸ ਨੇ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ,

ਮੈਂ ਵੀ,

ਬਾਬਾ ਬਨਣੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਗੇੜ ਕੈਸਾ ?

ਹਰ ਕੋਈ ਜਿਉਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ,

ਆਪਣੇ ਬਾਹਰ, ਹਰ ਤਰਫ,

ਖੁਦ ਲਈ ਤੇ ਸਭ ਲਈ,

ਦੀਵਾਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ”।³⁵

(ਬਿਨ ਦਰੋਂ ਦੀਵਾਰ)

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਰੀਤ ਟੁੱਟੇ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਸਭ ਮੁੱਲ ਵਿਧਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਿਜ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਹੋਂਦ ਗੁਆਚਦੀ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਤੋਂ

ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਾਹਰ ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਭੋਗਦੀ ਮਾਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਭਿੰਜੀ ਹੋਈ ਵਿਆਹ ਵਰਗੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭੱਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੋਂਦ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਇਹ ਝੋੜਾ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੁਣ ਕਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਇਧਰ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਪਨੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਾਰਨ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਕੁੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਤੋਰ ਸਕਦੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦੀ ਜਿਵੇਂ

“ਕੁੜੀਆਂ 'ਚੋਂ ਮਾਵਾਂ ਭੱਜ ਗਈਆਂ,

ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਪ ਦਾ ਵਾਸ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਖੇਡਣਗੇ,

ਕੁਲ ਤੋਰਨਗੇ, ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ”।³⁶

(ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਘਰ)

ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਨੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਪਿਊਟਰ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਦੋਸਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਇੱਧਰ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵੀ ਕੈਦ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਾਬਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦੀ ਹੋਈ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਪੰਜਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚੋਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਟੁੱਟਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਤਣਾਅ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਟੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਾਸਤਾ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ -

“ਟੀ.ਵੀ. ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬੱਚੇ

ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ

ਕੈਦ ਹਨ

ਜੋ ਬੱਚੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਕੰਪਿਊਟਰ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ!

ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ

ਰਾਬਤਾ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ!”।³⁷

(ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਸਕੇਪ)

ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹਾ ਦਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਧੀਆਂ ਦੀ ਲਾਜ਼ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਧੀਆਂ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਇਕ ਰੀਤ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੱਝੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚਲੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਡੁੱਬਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-

“ਗਸ਼ਤੀ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਗਸ਼ਤੀ ਨੇ ਕੁੜੀਆਂ

ਨਸ਼ਾ-ਕਲਚਰਚ 'ਚ ਡੁੱਬੀਆਂ ਤੇ ਰੁੜ੍ਹੀਆਂ

ਜੁਰਮ, ਦਹਿਸ਼ਤ 'ਚ ਬਚਪਨ, ਜਵਾਨੀ

ਸੁਰਤ ਬਿਖਰੀ, ਇਕਾਈ ਨਾ ਜੁੜੀਆਂ”।³⁸

(ਕਾਵਿ-ਨਾਟਕ “ਚੱਕਵਯੂਹ ਤੇ ਪਿਰਾਮਿਡ” ਦਾ ਥੀਮ

ਗੀਤ)

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹਾ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਆਰਥਕ ਪੱਖੋਂ ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸੋਚ ਬਦਲਣ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਦੁਆਰਾ ਠੋਸੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੱਥੋਂ ਖੁਸਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ-

ਕੰਪਿਓਟਰ ਤੇ ਹੋਰ

ਤਕਨੀਕੀ ਜੰਤਰ

ਲਗਾਤਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ

ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ

ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ,

ਆਪਣੀ ਨਸਲ

ਤੇ ਨਸਲ ਦੀ ਸੋਚ ਬਦਲਣ ਵਿਚ!!!”³⁹

(ਚੈਕ-ਮੇਟ)

ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਇਸ ਤਨਾਉ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੈਤਿਕਤਾ-ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਰਾਹੀਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਇਸ ਤਨਾਉ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਨਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੇ ਪਰ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਤੇ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਨਾਉਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਤਨਾਉ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਨਾਉ

ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬਦਲਾਅ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਨਾਉ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਹੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਹਰੇਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬਦਲਾਉ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ, ਭੈਣ-ਭਰਾ, ਭਰਾ-ਭਰਾ ਅਦਿ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਨਾਉ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਯੱਗ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਦੌੜ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸਮੁੱਚਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਦਲਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਆਰਥਚਾਰਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬਦਲਾਅ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਹਾਸਿਲ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਘਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਉਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਮਾਂ-ਬਾਪ, ਭੈਣ-ਭਰਾ, ਚਾਚੇ ਤਾਏ, ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਆਦਿ ਸਭ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕ ਸਮੁੱਚਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬਣਦਾ ਸੀ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਂਝਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਸਾਂਝੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਘਾਣ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਤਰੁਸ਼ੀਆਂ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਪਰਵਾਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕਰਜ਼ਾ ਲਾਹ ਲਵੇਗਾ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਚ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਜਾ

ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਿਕਲਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਸਗੋਂ ਵੱਧਣੀਆਂ ਹੀ ਹਨ ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਪਰਵਾਸ ਭੇਜਿਆ ਚਾਚੇ ਤਾਏ ਦੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਣਾਉ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਗਹਿਰੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਦ ਭੇਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਧਰ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਾਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਇਕ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਲੋਕ ਇਕ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਹੀ ਫਰਕ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਦਾ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਤਾਂ ਮਰਦ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਪ੍ਰਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਸੰਗ ਲਾਜ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਸੁਨੇਹ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪਦਾਰਥਾਵਾਦ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਖੌਟੇ ਪਹਿਣ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਭੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਏ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਚਲਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕੰਧ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੀ ਕੰਧ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਅਗਾਂਹ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਧਰ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਹਨ। ਇਸ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਕੰਧਾਂ’ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਬਿਸਤਰ 'ਤੇ

ਕੰਧ ਬਣਿਆਂ ਪਿਆ ਹੈ ਪਤੀ।

ਨਾਲ ਪਈ,

ਪਤਨੀ ਵੀ ਇਕ ਕੰਧ ਹੈ!”⁴⁰

(ਕੰਧਾਂ)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਬਤ ਨਹੀਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਗਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਘਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਾੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇ ਗੁਆਚ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਟਣਾ ਮੁਸ਼ਿਕਲ ਹੈ। ਇਕ ਘਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੋਲਚਾਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਲੋਕ

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹਨ। ਅੱਹ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਦਰਾੜਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਰਾੜਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

ਦਰੜਾਂ ਬਣ ਗਏ ਹਾਂ!

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਰੱਖੀਏ?

ਇਕ ਦਮ, ਇਕੋ ਸਮੇਂ

ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ, ਇਕੱਠੇ

ਪਾਟ ਗਏ ਹਾਂ !”।⁴¹

(ਦਰਾੜਾਂ)

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲਾ ਇਹ ਤਣਾਅ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਬਸ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਰਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਇਕ ਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ ਇਕ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਸਭ ਦੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਹੈ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਿਅਸਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਵੇਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਸਮੇਂ ਜਦ ਸਾਰੇ ਵਾਪਸ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣਿਆਂ ਆਪਣਿਆਂ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਂ-ਬਾਪ, ਧੀ-ਪੁੱਤਰ ਘਰ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਬਸ ਕੰਧਾਂ ਹੀ ਕੰਧਾਂ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਰੇ ਆਪਸ ਵਿਚੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਪਰਵਾਸ ਸਿਰਜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਅਪਾਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਏ ਹੋਣ-

ਏਸ ਘਰ ਵਿਚ,

ਛੇ ਜਾਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ...

ਦੋ ਧੀਆਂ, ਦੋ ਪੁੱਤਰ

ਸਭ ਦਾ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰਾ ਸੌਣ-ਕਮਰਾ ਹੈ,

ਵੱਖੋ ਵੱਖਾ ਗੁਸਲਖਾਨਾ,

ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ ਘੜੀ ਹੈ,

ਘੜੀ 'ਤੇ ਸਮਾਂ ਇਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ,

ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹੈ”।⁴²

(ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ)

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਕਵਿਤਾ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤਾਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਲੈਪਟਾਪ, ਆਈਫੋਨ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਜੋ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਣ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀਵਾਰ ਬਣ ਕੇ ਖੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਇਕਲੱਤਾ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਤੱਕ ਨਵੀਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

‘ਅਈ ਫੋਨ’ ‘ਆਈ ਪੈਡ’ ਤੇ ‘ਲੈਪ ਟੋਪ’ ਨਾਲ ਜੁੜੇ,

ਏਸ ਸਦੀ ਦੀ,

ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਲੋਕ-

ਇਕ ਤੋਂ ਇੱਕਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੇ,

ਵਿਸ਼ਵ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਸਾਈਬਰਸਪੇਸ ਵਿਚ ਸਰਪਟ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਵੀ,

ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਖਲੋ ਗਏ ਹਨ।

(ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤਾਸ਼)

ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇਹ ਨਵਾਂ ਘਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਘਾਣ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਬਿਲੁਕਲ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਮਾਨਵ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਘਰ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਘਰ ਹੁਣ ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਕ ਇਕ ਕੈਦ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੈਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਹਨ ਜਿਵੇਂ-

“ਹਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕ ਖਲਾਅ ਵਾਂਗੂੰ,

ਵੱਸਦਾ ਸੰਦੇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿਚ।

ਮਾਨਵ 'ਚੋਂ ਮਾਨਵ ਗਾਇਬ ਹੈ

ਛਾਈ ਹੈ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਆਸ਼ਾ ਵਿਚ”।⁴³

(ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਘਰ)

ਠੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਨਾ ਮਿਟਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਕਦੀ ਵੀ ਟੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਤੋੜੇ ਇਹ ਟੁੱਟਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਰਿਹਾ ਇਹ ਤਣਾਉ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਦਾਇਰਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ

ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤਣਾਉ ਦੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਟੁੱਟਦੇ ਬਣਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਦੀਵਾਰ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਇਸ ਦੌਰਾਨ,

ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣੇ ਵੀ, ਟੁੱਟਦਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ,

ਮਹੀਨ ਜਿਹੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ,

ਸਦਾ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ!

ਸਭ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪੂੜ ਪੱਥਿਆਂ ਵਾਂਗ

ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੇ!”⁴⁴

(ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੇ ਸ਼ਿਫਰੇ)

ਮਨੁੱਖ ਭੀੜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਇੱਕਲਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਅਸਤ ਹਨ ਇਕ ਭੀੜ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕਲਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀੜ ਦੀ ਇਕਲੱਤਾ ਘਰ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਬੰਧਣ ਵਿਚ ਨਾ ਬੱਝਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਨਾਲ ਇੱਕਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਇੰਜ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ:

ਭੀੜ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ, ਮੈਂ

ਭੀੜ ਤੋਂ,

ਨਿੱਖੜ ਕੇ ਖੜੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ!”⁴⁵

(ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਤਰ)

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਰਾ ਮਾਹੌਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਚੱਕਵਯੂਹ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਲਝ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਪੱਥਰ ਦੇ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੂਨਯਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਚੱਕਵਯੂਹ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਬਸ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਲਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਾਮੁਨਿਕਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤਣਾਉ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਇਸੇ ਉਲਝਣ ਭਰੀ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਰਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਚਿਹਰੇ, ਗੁੰਝਲਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ,
ਰਿਸ਼ਤੇ, ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝ ਗਏ ਹਨ।
ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਵਿਚ,
ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਹੀਂ,
ਯੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਸਭ ਨਾਲ

ਮਰਨ ਤੱਕ!!!”।⁴⁶

(ਮਾਨਸਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਦਾ ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਤੇ ਨਵੀਂ ਨਸਲ)

ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜੋ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹੀ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਜੁਲਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲ- ਵਰਤਣਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਇਕ ਦਮ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਤੱਕ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਭੈਣ-ਭਰਾ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਸਜਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਤਣਾਉ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਇਸੇ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਰਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਮਿੱਤਰ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ

ਵਿੱਥਾਂ ਸਿਰਜ ਬੈਠੇ ਹਨ

ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਸੀਮਾਂ ਵਿਚ!

ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਤੇ ਵੀ ਹੁਣ

ਬਾਪ ਦੀ ਥਾਂ

ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਖੁਣੇ ਗਏ ਹਨ!”।⁴⁷

(ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਤਕ ਦਾ ਸਫਰ)

ਮਸ਼ੀਨੀ-ਕਲਚਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜੀ ਸਕਦਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਕਿਤੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਪਿਊਟਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲੱਭੇ ਇਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ, ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੇ ਹਨ

“ਮਸ਼ੀਨ ਜੁ ਲਗਾਤਾਰ ਮਾਡਲ ਬਦਲਦੀ ਹੈ.....

ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨ, ਜਾਂ

ਫੈਕਟਰੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ”।⁴⁸

(ਮਸ਼ੀਨ-ਕਲਚਰ)

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਣ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਿਹੇ ਹਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਮੌਸਮ ਬਦਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਲੋ ਆ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਕਲਚਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਜ਼ੀਰੋ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸਭ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਚਿੰਤਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਅਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ ਮਾਣ ਕੇ ਆਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਤਣਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਟੁੱਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਘਰ ਤੋਂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਇਕਲੱਤਾ ਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਆਰਥਕਤਾ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਟਿੱਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਕਤਾ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਹੈ ਇਹ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਪਰਵਾਸੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਧੀਨ ਉਸ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵੱਧਦੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਾ ਚਹੁੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਡਾਲਰਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕਲੱਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਸਾਂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਸਾਂਝ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੱਟਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੇਲਿਆਂ, ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਅਦਿ ਦੇ ਮੌਕਿਆ ਤੇ ਸਭ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਾਸਾ ਮਜ਼ਾਕ ਚਲਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਵੈਸੇ ਵੀ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਹਿਫਲ ਲਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਇਕੱਲਤਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਥੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜੀਵਨ

ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਕੈਦ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੋਚਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੈਦ ਕਰਨਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜੋ ਖੁੱਲ੍ਹਾ-ਫੁੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕਲਾਪੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਰੋਗੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੇਗਾਨੇਂ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁਪਨੇਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਰਵੀ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕਲਾਪਾ ਹਰ ਥਾਂ ਝਲਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰਵਾਸ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਸੁਣਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਇਕਲਾਪੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਖੁਦ ਤੋਂ ਹੀ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਇਕਲਾਪੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਘੁਲਣਾ ਚਾਹਵੇ ਪਰ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਘੁਲ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੇ ਪਰ ਉਹ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰ, ਬੁੱਤ

ਤਣਾਅ, ਪ੍ਰਤਿ-ਤਣਾਅ ਵਿਚ

ਟੁੱਟ ਗਿਆ-

’ਨੇਰੀ ਅਈ, ਰੇਤ ਵਾਂਗ,

ਬਿਖਰ ਗਿਆ”।⁴⁹

(ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ)

ਮਨੁੱਖ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋ ਖੁਲ੍ਹੇ ਫੁੱਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅੱਜ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਫੁੱਲੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਵਿਚਰਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜਾਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਪਨੇਂ ਸਜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਖੂਬ ਪੈਸਾ ਕਮਾਏਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਵੀ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਪਰ ਇਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਸੁਪਨੇਂ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਰ ਉਲਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸਾਫ਼ ਝਲਕਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਏ ਹਨ। ਉਸ

ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸਭ ਖਿੰਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਤਣਾਅ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਸੁਪਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਜਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਖੁਦ ਹੀ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਗੁਮਸ਼ੁਦਾ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

“ਤੂਫ਼ਾਨਾਂ ਵਿਚ ਖੰਭ, ਖੰਭ ਕਰ ਕੇ,

ਪੰਛੀ ਟੁੱਟ ਗਏ

ਪੰਖੇਂ ਵਿਰਵੇ, ਅੱਖਾਂ ਅੰਦਰ,

ਸੁਫ਼ਨੇ ਤਿੜਕ ਗਏ

ਅੰਬਰੀ ਉਡਣ ਵਾਲੇ, ਕੀਕੂੰ

ਭੌਂ 'ਤੇ ਘਿਸਰ ਗਏ !!!”।⁵⁰

(ਗੁਮਸ਼ੁਦਾ ਰਸਤੇ)

ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਗਏ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਸਭ ਜਦ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਕ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦਮ ਇਕੱਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਘੁੱਟਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਹੀ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

“ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੂਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼

ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ

ਹੁਣ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ

ਦੂਰ ਜਾ ਵੱਸੀਆਂ ਹਨ

ਕੁਝ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ

ਹੁੰਦ ਜਿਹੀ ਵਿਚ”।⁵¹

(ਖਿਡੌਣੇ ਬਿਖਰ ਗਏ)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਘਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਅਲਗਾਵ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਢਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਇਕ ਕੈਦ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਉਸ ਲਈ ਜ਼ੇਲ੍ਹ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਇਸ ਜ਼ੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ-

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੀ ਕਰਦਾ, ਕਿ

ਤੁਰਦਾ ਤੁਰਦਾ ਮੁਕ ਜਾਵਾਂ

ਅਨੰਤਾਂ ਵਲਾਂ ਵੇਖਦਾ, ਵੇਖਦਾ

ਬੋਰ ਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਜਾਵਾਂ

ਹਵਾ ਵਿਚ ਮਹਿਕ ਵਾਂਗ

ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵਾਂ”।⁵²

(ਦਾਣੇ ਦਾ ਜਨਮ)

ਰਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਸਵੇਰੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਰਨ ਨਾਲ ਉੱਠਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦੀ ਸੂਨਯਤਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਘੜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਭ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਘੁੱਟਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਕਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਪ ਬਾਹਰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਬਾਹਰਲਾ ਬੁਹਾ ਉਬਾਸੀ ਵਾਂਗ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ,

ਤਾਂ ਇਹ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਬੱਝੇ,

ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਤੇਜੰਡ, ਵਿਚ ਢਲੇ,

ਸ਼ਰਦਲ ਟੱਪਦਿਆਂ ਹੀ, ਸੜਕ ਵਾਂਗ

ਵੱਖ, ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਾਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,

ਕਿੱਤੇ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਮਹੌਲ ਵਿਚ,

ਮਸ਼ੀਨ ਬਣ ਸਮਾਂਦੇ ਹਨ”।⁵³

(ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ)

ਮਾਨਸਕ ਦਬਾਅ ਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਵੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕਤਾ ਦੀ ਹੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਗੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਰੋਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਕ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਦਬਾਅ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਟੁੱਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨਸਕ ਦਬਾਅ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੱਟਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਜਵਾਬ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਿਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਮਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਪਾਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ

ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਇੱਕਲਾਪੇ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ ਮਾਨਸਕ ਦਬਾਅ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

“ਦਬਾਅ ਮਨ ਵਿਚ ਜੜ੍ਹ ਫੜ੍ਹ ਲਵੇ

ਤਾਂ ਦਰਿਆ ਦੀ ਥਾਂ, ਰੇਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ

ਬੂਹੇ, ਬਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਘਰ ਦੇ

ਦੇਹ ਸੁੰਗੜ, ਢਿਲਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ”।⁵⁴

(ਮਾਨਸਕ ਦਬਾਅ)

ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਇਕੱਲਾ ਕਹਿਰਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਕਿ ਉਹ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਸਕੇ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਇਕੱਲਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਉਹ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਕਹਾਵਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਚਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੌਣਕ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੈਟਰੋ ਨਾਮੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਵੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਟਰੋ ਤੇ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਲੋਕ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਆਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਭ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸ਼ਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉਤਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੈਟਰੋ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੱਲਬਾਤ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਮਿਜ਼ਾਜ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਉਹ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਐਨੀ ਭੀੜ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੈ। ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸ਼ਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਮਾਨਸਕਤਾ ਦੀ ਝਲਕ ਮੈਟਰੋ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਝਲਕਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਮੈਟਰੋ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ,

ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹਮਸਫ਼ਰ।

ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰ ਦੀ,

ਗੱਠੜੀ 'ਚ ਬੱਝਿਆ ਹਰ ਮੁਸਾਫ਼ਾਰ,

ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ।

ਮੈਟਰੋ ਰੁਕਦੀ,

ਦਰ ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਤੇ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ,

ਮਹਾਂ-ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਭੀੜ,

ਐਗਜ਼ਿਟ ਗੇਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ,
ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚ,
ਪਾਟ ਜਾਂਦੀ!”⁵⁵

(ਮੈਟਰੋ ਦਾ ਸਫ਼ਰ)

ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕੱਲਾਪਾ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਕੋਲ ਇਕੱਠਾ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਹੋਰ ਵੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਇਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਹੋਰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਤਾਂ ਪਤੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਾਬਤਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਤਨੀ ਜੇ ਉਹ ਚਹੁੰਦੇ ਵੀ ਹਨ ਤਾਂ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਜਾ ਪਾਉਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਮਾਨਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਟੀ.ਵੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਅਜੀਬ ਦਾਸਤਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਿਅਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਰਵੀ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸਣਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ

“ਟੀ. ਵੀ. ਮੇਰੇ ਤੇ ਬੀਵੀ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ
ਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਕਦੇ ਕਦੇ-

ਰਾਬਤਾ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਰਮ ਨਾਲ!”⁵⁶

(ਟੀ. ਵੀ. ਯੁੱਗ)

ਰਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਹੈ ਅੱਜ ਹਰ ਬੱਚਾ, ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਉਪਰ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਪਾਉਂਦਾ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਿਤਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਇਕੱਲਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਹੁਣ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਸਲ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆ ਲਿਆ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਖੇਡਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਇਸ ਖੇਡ ਦਾ ਮੋਹਰਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਪਜੀ ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਮਨੁੱਖ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ-

“ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਹੋਰ

ਤਕਨੀਕੀ ਜੰਤਰ,

ਲਗਾਤਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ,

ਤੇਜੀ ਨਾਲ”।⁵⁷

(ਚੈਕ-ਮੇਟ)

ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲਤਾ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਮਨ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੋਚ ਉਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਏ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਨੀਰਸਪਨ ਅਤੇ ਖਲਾਅ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭਰਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਕੱਲਤਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸੁਕੜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚਲੇ ਖਾਲੀਪਣ ਦਾ ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਤੁਪਕੇ ਦੀ ਹੋਣੀ ਵੀ

ਤੁਪਕੇ ਵਿਚ ਸੁੱਕ ਗਈ ਹੈ !

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ

ਕੁਝ ਉਕ,

ਕੁਝ ਰੁਕ ਗਈ ਹੈ”।⁵⁸

(ਕਾਫ਼ੀਦਾਨ)

ਇਕੱਲਤਾ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚਲੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਇਕੱਲਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬਾਹਰ ਦੋਸਤ ਮਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਤੇ ਸਭ ਝੂਠ ਦਾ ਪਰਦਾ ਪਾਈ ਹੋਈ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਝੂਠੇ ਨਕਾਬਪੋਸ਼ੀ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਫਿਰ ਤੋਂ ਇਕੱਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਫਿਰ ਤੋਂ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਣਾਉ ਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਾਣੀ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਤੜਫਦੀ ਹੋਈ ਮੱਛੀ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਪਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਲੱਭਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਕਦੀ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਰਵੀ ਨੇ ਬੜੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ-

“ਅੱਕਿਆ, ਕੋਈ ਥੱਕਿਆ,

ਬੇਜ਼ਾਰ ਹੈ, ਬੀਮਾਰ ਹੈ!

ਚਿਹਰੇ ਹਨ ਅਕਾਰ ਵਾਲੇ,

ਚਿਹਰੇ ਨਿਰਕਾਰ ਹਨ।

ਚਿਹਰੇ ਗੁੰਝਲਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ,

ਰਿਸ਼ਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝ ਗਏ ਹਨ”।⁵⁹

(ਮਾਨਸਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਦਾ ਚੱਕ੍ਰਵਯੂਹ ਤੇ ਨਵੀਂ ਨਸਲ)

ਇਕੱਲਤਾ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦਾ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਟਾਪੂਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕੱਲਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਦ ਤੋਂ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ-

“ਨੰਬਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਦੌੜ ਵਿਚ,

ਹਰ ਕੋਈ ਬਨਣਾ ਚਾਹੇ,

ਬਨਣਾਂ ‘ਨੰਬਰ ਵਨ’

ਇਸ ਦੌੜ ਵਿਚ ਪਿਓ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਭੈਣ ਨੂੰ ਭਰਾ, ਮਾਂ ਨੂੰ ਧੀ,

ਭੈਣ ਨੂੰ ਭੈਣ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰ.....

ਇਹ ਕੇਵਲ ‘ਮੈਂ’ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੈ!!!!”।⁶⁰ (ਮੋਬਾਇਲ ਟਾਪੂ)

ਸੋ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਭਾਲੀ ਭਾਂਤ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚਲਾ ਤਣਾਉ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਦ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੰਪਿਊਟਰ-ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਇਸ ਕਦਰ ਡੁੱਬ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਭੁਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨਵੇਂ ਪੱਖ ਨੂੰ ਛੋਹ ਰਹੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਹੋਰਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਕੱਲਤਾ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬੋਝਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਓਪਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੰਤਾਪੇ ਮਨੁੱਖ

ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਭਟਕ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਮਾਨਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਨਾਉਗੂਸਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਗੁਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਭਾਈਚਾਰਕ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

- ¹ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਸਿਧਾਂਤਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪੁਨਰ ਸੰਵਾਦ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਨਾ-54
- ² ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪਸਾਰ ਪੰਨਾ- 22
- ³ ਡਾ. ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਪੰਨਾ-46
- ⁴ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਖੋਖਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ, ਖੋਜ-ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ 'ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ'-40, ਪੰਨਾ- 48
- ⁵ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-18
- ⁶ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-15
- ⁷ ਪੁਸ਼ਪਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ, ਖੋਜ-ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਅੰਕ 40, ਪੰਨਾ-84
- ⁸ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-105
- ⁹ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-81
- ¹⁰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-34
- ¹¹ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-67
- ¹² ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-
- ¹³ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-32
- ¹⁴ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-70
- ¹⁵ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-96
- ¹⁶ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-67
- ¹⁷ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-83
- ¹⁸ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84
- ¹⁹ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ: ਨਸਲਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਨਾ-13
- ²⁰ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ, ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ
- ²¹ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-23
- ²² ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ, ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ, ਪੰਨਾ-42
- ²³ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-70
- ²⁴ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-40
- ²⁵ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-42
- ²⁶ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-85,86
- ²⁷ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਪੰਨਾ-7
- ²⁸ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-25
- ²⁹ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-81
- ³⁰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-70
- ³¹ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-84
- ³² ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-82
- ³³ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-54
- ³⁴ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-76
- ³⁵ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-94
- ³⁶ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-37
- ³⁷ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-45
- ³⁸ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-96

-
- 39 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-39
40 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-51
41 ਉਹੀ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਨਾ-65
42 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-32
43 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-37
44 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-26,27
45 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-33
46 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-90
47 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-34
48 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-82
49 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-34
50 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-38
51 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ-41
52 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-67
53 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-31
54 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-57
55 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-48
56 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-67
57 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਪੰਨਾ-39
58 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ-69
59 ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਪੰਨਾ-90
60 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-80

ਸਾਰ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ

ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ (ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ) ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਿਕਲਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਣਦਾ ਥਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖ ਵਾਲਾਪਾ ਕਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਆਂਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। 20 ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼ਾਹਮੁੱਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਾਤਾਰੇ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਮਜ਼, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਲਗਭਗ ਹਰ ਉਸ ਪਹਿਲੂ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਚਲਾਈ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਵੀਂ ਬਿਰਤੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਉਪਜੇ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਅਪਾਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਣਾ ਤਾਂ ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਖੇਤਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੱਤਾਂ, ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ, ਅਜੋਕੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਜਿਹਾ ਜਟਿਲ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਗਿਆਨ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ, ਮਾਨ-ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ, ਨੈਤਿਕਤਾ-ਅਨੈਤਿਕਤਾ, ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਧੂਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜੇਕਰ ਇਕੱਲਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਕਸ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜੰਮਦਾ, ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਮਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਲਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ,

ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਲੋਕ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਤਿਉਹਾਰ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਿੱਖਾਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਣਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅਣਖੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਦਾਈਲਤਾਂ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਝਲਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਹਸ, ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਿਸ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅੱਜ ਉਹੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼-ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਸੀ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਸੀ ਹੁਣ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਥਿੜਕਦੇ ਤੇ ਟੁੱਟਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਬਿਰਤੀ ਹੁਣ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਮਤਲਬ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੱਕ ਸਿਮਟ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਲੋਕ-ਤਿਉਹਾਰ ਆਦਿ ਸਭ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ, ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ, ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਕਾਰਨ, ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ। ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਉਪਜ ਰਹੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਸ਼ਬਦ ਵਜੋਂ ਸਿਰਜਿਦਿਆ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰ ਸਕਣ। ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਤਰੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਅੱਜ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰਿਆਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਮਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਇਕ ਵਿਧੀ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪੇਸ਼ਾਵਾਰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਇਹ ਮੱਲੂ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸੱਤਰ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸੁਪਨ ਸੰਸਾਰ ਉਦੋਂ ਖੇਰੂ, ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦਪੋਂ ਪਰਵਾਸ ਉਪਰੰਤ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ

ਕਿੰਨੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਉਪਰੰਤ ਕੀ ਖੱਟਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਗੁਆਇਆ ਹੈ। ਸਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਵੀ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਗਏ ਜੋ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਫਰਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਜੋ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਵਿਤਕਰੇ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਕਵੀਆਂ ਅੰਦਰ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਜਦੋਂ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਯਾਦ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਮਿੱਥੀ ਹੋਈ ਧਾਰਨਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਨਜ਼ਰ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲੋਕ ਚੇਤਿਆਂ, ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਬੀਤੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਲੋਕ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅਪਾਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਲਏ ਗਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਸੁਪਨੇਂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿੰਡ ਭੂਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਲੋਕ ਅਮੀਰ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਭੂਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਤਣਾਉ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤਣਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਣਾਉ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੋਗੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਅਧੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਸ ਪਾਸ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸੇ ਲਈ ਜੋ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਰਵਾਸੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਰਚੀ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਰੇਕ ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਕਵੀ ਦੀ ਸੋਚ ਅਲੱਗ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਿਲੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਉਹ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਜੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦੁਆਰਾ ਉਪਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ, ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਤਕਵਾਦ, ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਰੇਪ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਲੀਲ ਫੋਟੋਆਂ ਅਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਨੂੰ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਤੇ

ਫੈਲਾਉਣਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਿਆਰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਡਿੱਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਰਿਸ਼ਤੇ- ਨਾਤੇ ਥਿੜਕਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਗੜ ਜਿਹੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਭੂਤ, ਭਵਿੱਖ, ਵਰਤਮਾਨ ਸਭ ਆਪਸ ਵਿਚ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਘੱਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਈ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਤਰਸਯੋਗ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਗੈਂਪ ਰੇਪ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨਾਲ ਹਰ ਆਏ ਦਿਨ ਰੇਪ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਗੈਂਗ ਰੇਪ ਦੀ ਘਟਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਿਆ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਕ ਦਸ਼ਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਗਿਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮਾਹੌਲ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਤਕਵਾਦੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਆਤਮਘਾਤੀ ਯੁੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕ ਨਕਲੀ ਮਖੌਟੇ ਪਾਈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲੜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਇਕ ਮੰਡੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਵਿਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਫਾਇਦਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਦੂਰੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਲੋਬਲੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬੇ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮੇਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਆਮਦ ਤੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਚਾਰ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰਾ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਲੇਖਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਨਸਲਵਾਦ, ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਟਕਰਾਉ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹਾ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਣਾਉ, ਇਕੱਲਤਾ ਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਆਦਿ ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰਾ ਰਾਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਵੀ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਿਆ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਤਕਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤਾ

ਜਾਂਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਏ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਚਲਾ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਦੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੋਈ ਨਵੇਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਢੰਗ ਵਿਚ ਢਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਅ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੋਹਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੀ ਨਸਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੀ ਰੱਖੇ ਪਰ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮੰਨਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸਾਥੀ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਇਸ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਫੇਸ ਬੁੱਕ, ਕਲੱਬਾਂ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਡਰੱਗ ਕਲਚਰ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦੀ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ-

- ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

- ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਤਾ ਅਤੇ ਬੇਗਨਾਗੀ ਦੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਚੱਲਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕੱਲਾ ਹੈ।
- ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਇਸ ਤਣਾਓ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਰਥਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਦੂਹਰੀਆਂ ਤੀਹਰੀਆਂ ਸ਼ਿਫਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਡਾਲਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਣਾਓ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
- ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋਇਆ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।
- ਸਾਈਬਰਸਪੇਸ ਦੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਮਸ਼ੀਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦਾ ਸਿਖਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1. ਅਕਾਲ ਅਮ੍ਰਿਤ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨਵੇਂ ਪਸਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 2003
2. ਅਹੂਜਾ, ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ (ਡਾ.), ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ: ਲਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1987
3. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2009
4. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਸਾਹਿਤ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2003
5. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ, ਲੁਧਿਆਣਾ: ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010
6. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਅਧਿਐਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1980
7. ਸਿੱਧੂ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਮੇਰੀ ਕਨੇਡਾ ਫੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1994
8. ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2004
9. ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1993
10. ਕੋਹਲੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ), ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ: ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1976
11. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿਕਾਰ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ (ਡਾ.), ਸੰਪਾਦਕ, ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1995
12. 'ਕੇਸਰ' ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ, ਸਾਹਿਤ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2008
13. ਗਿੱਲ ਦਰਸ਼ਨ, ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 1998
14. ਗਾਸੋ, ਸੁਦਰਸ਼ਨ (ਡਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਲੁਧਿਆਣਾ: ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009
15. ਗਾਸੋ, ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2000
16. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, (ਡਾ.), ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਫਲਸਫ਼ਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2009

17. ਗੁਰਜੰਟ ਸਿੰਘ, (ਡਾ.). ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਲੋਕ ਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009
18. ਚੂੜ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਚਿੰਤਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 2006
19. ਚੰਦਨ, ਸਵਰਨ, ਬਰਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਦਿੱਲੀ: ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1994
20. ਜੋਹਲ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਰਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਜਲੰਧਰ: ਕੂਕਨਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2002
21. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੁਨੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999
22. ਜੋਸ਼ੀ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਲਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 1999
23. ਜੋਸ਼ੀ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਲੋਕ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2010
24. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਲੁਧਿਆਣਾ: ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009
25. ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪੁਨਰ ਸੰਵਾਦ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, , 2003
26. ਜੋਸ਼ੀ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਅਧਿਆਪਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ,
27. ਨਹਿਰੂ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, ਚੰਡੀਗੜ: ਲੋਕਾਇਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1998
28. ਨੂਰ, ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ: ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2001
29. ਪੂਨੀ, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2013
30. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 2000
31. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਦਰਭਮੂਲਕ ਅਧਿਐਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2002
32. ਤਾਤਲਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, 1996
33. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਗਲੋਬਲ ਪਰਿਪੇਖ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, 2003
34. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਸ਼ਬਦੋਂ ਪਾਰ, ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, , 1999
35. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2003
36. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪਿਆਸਾ ਬੱਦਲ, (ਤੀਜੀ ਸੈਂਚੀ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1990
37. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਸ਼ਬਦੋਂ ਪਾਰ, ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1999ਸ
38. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2010

39. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ, ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2013
40. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2007
41. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਕਵਿਤਾ ਸਨਮੁੱਖ, ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2012
42. ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ, ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਤ, ਸਾਹਿਤਕ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2010
43. ਚੀਮਾ, ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.), ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰ (ਆਲੋਚਨਾ), ਲੁਧਿਆਣਾ: ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010